

Dobroniega Głębocka

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5774-1780>

Wydział Socjologii UAM¹

*Od buntu „elit” do buntu „wiedzy”.
Co mówi o innowacji i rutynie w pracy socjalnej
pojawienie się asystentury rodziny w pomocy społecznej?²*

Streszczenie

Przedmiotem mojej refleksji jest asystentura rodziny — nowa forma wspierania rodziny, wdrażana w Polsce w ramach oddolnych inicjatyw pozarządowych organizacji oraz jednostek organizacyjnych pomocy społecznej [JOPS], w okresie poprzedzającym uchwalenie ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (uowr)³. Powołanie nowej roli zawodowej — asystenta rodziny, w systemie pomocy społecznej, czy szerzej — w kontekście opieki i pomocy — było prawdziwym wyzwaniem wobec dotychczasowych praktyk wspierania rodziny w Polsce: zadań, ugruntowanych form wsparcia, a także wobec oczekiwań, i interesów środowisk zawodowych pomagaczy, administracji, władzy lokalnej i innych grup.

Celem przeprowadzonej socjologicznej analizy procesów konceptualizowania i wdrażania asystentury rodziny do systemu pomocy społecznej, jest uzasadnienie tezy, iż asystentura

---

¹ Wydział Socjologii UAM, ul. Szamarzewskiego 89C, 60-568 Poznań, adres elektroniczny autora: dobroniega.glebocka@amu.edu.pl.

² Wersją referencyjną artykułu jest publikacja w języku angielskim. Niniejszy tekst jest jej tłumaczeniem udostępnionym przez Autorkę.

³ Analizowany okres to lata 90. XX w. do końca 2011 r.

rodziny w latach 1990–2011 może być postrzegana jako innowacja normatywna (strategia adaptacyjna) w pomocy społecznej i w pracy socjalnej, która była następstwem buntu przeciw pozorności celów pomocy społecznej i pracy socjalnej oraz odpowiedzią na oczekiwanie skutecznego działania, kierowane z różnych stron do pomocy społecznej, w tym ze strony środowiska zawodowego pracowników socjalnych, coraz bardziej aktywnych w sferze edukacyjnej. Także polityka społeczna, od lat 90. XX w. zainteresowana zagadnieniem skuteczności pomocy społecznej oraz działania socjalnego, stawała się „zewnętrznym” źródłem inspiracji dla wprowadzanej zmiany instytucjonalnej, jaką była praca (socjalna) asystenta rodziny i jej model organizacyjny. W prezentowanym tekście poszukuję odpowiedzi na dwa pytania: 1) Jakie są charakterystyczne cechy asystentury rodziny jako innowacji normatywnej? 2) Na czym polegała destabilizacja wytwarzanego w latach 1990–2011 pomocowo-opiekuńczego ładu społecznego, przez włączenie asystentury rodziny do rutynowych praktyk w ośrodkach pomocy społecznej? W przygotowaniu tego opracowania korzystałam z własnych badań, obserwacji i doświadczeń zawodowych oraz z badań przeprowadzonych przez innych autorów. Obok celu głównego, artykuł ten realizuje również cel pomniejszy. Stanowi próbę syntezy rozproszonego materiału empirycznego na temat asystentury rodziny, a także wyników badań odnoszących się do procesów wdrażania zmiany instytucjonalnej, w ważnym, a niedocenianym w refleksji socjologicznej kontekście opieki i pomocy.

Słowa kluczowe: praca socjalna, pomoc społeczna, asystentura rodziny, innowacja normatywna, bunt

Wprowadzenie

Prezentowana analiza dotyczy wczesnego okresu rozwoju pracy socjalnej z rodziną w instytucjonalno-organizacyjnych ramach pomocy społecznej w Polsce. W tym okresie, między końcem 1990 r. a połową 2011 r., miały miejsce zasadnicze zmiany prawne⁴, których efektem było pojawienie się nowych funkcji i ról zawodowych, a nawet kompleksów ról⁵,

---

⁴ W artykule odnoszę się do następujących zmian struktury i sposobu funkcjonowania pomocy społecznej — pierwsza zmiana, wprowadzona ustawą o pomocy społecznej z 29 listopada 1990 r. (uops); druga zmiana miała miejsce w 1999 r.: gminne ośrodki pomocy społecznej oraz wojewódzkie zespoły pomocy społecznej powołane ustawą o pomocy społecznej z 1990 r., zostały zastąpione zdecentralizowanym systemem pomocy społecznej (obok gminnych ośrodków pomocy społecznej wprowadzono w 1999 r. powiatowe centra pomocy rodzinie i regionalne ośrodki polityki społecznej, a wojewodom pozostawiono głównie funkcje nadzorczo-kontrolne); trzecia zmiana polegała na wyłączeniu części działań skierowanych wobec rodzin z problemami opiekuńczo-wychowawczymi i bezradnością w prowadzeniu gospodarstwa domowego i scedowaniu zadań z tego zakresu na powołaną ustawą o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (uowr), rolę asystenta rodziny (Raclaw, Trawkowska, 2015; w odniesieniu do wszystkich sygnalizowanych zmian por. Rymśza, 2013, s. 221–258).

⁵ Takim kompleksem ról jest zespół ról, postrzegany z perspektywy asystenta lub pracownika socjalnego. Na temat struktury zespołu ról pracownika socjalnego por. D. Trawkowska, 2006, s. 221–245.

bezpośrednio lub w sposób pośredni (przez nadzór, kontrolę, prowadzenie konsultacji, szkoleń, poradnictwa) związanych z pracą socjalną. Jedną z takich nowych ról była rola asystenta rodziny. Powołanie do życia w instytucji pomocy społecznej tej roli zawodowej było decyzją polityczną, rezultatem uchwalenia ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (uowr, Dz. U. z 2011 r., Nr 149, poz. 887), która weszła w życie z dniem 1 stycznia 2012 r. Nowe prawo regulowało zakres i formy troski państwa o dzieci, i rodziny przejawiające trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych. „Ustawa wprowadziła rozwiązania systemowe, które poprzez intensywną profilaktykę i pracę z rodziną przyczyniają się do poprawy jakości pełnienia funkcji opiekuńczo-wychowawczych przez te rodziny i w konsekwencji przeciwdziałają umieszczeniu dzieci w pieczy zastępczej”⁶. Rola asystenta rodziny była jedną z wielu zmian wprowadzonych do systemu pomocy społecznej za pośrednictwem uowr⁷. Wprowadzenie jej do systemu pomocy społecznej, z pominięciem wcześniejszych doświadczeń ośrodków pomocy społecznej oraz organizacji pozarządowych i wyznaniowych, wskazuje na upolitycznienie rodziny, pomocy społecznej, pracy socjalnej. Nie oznacza to, że decyzja polityczna z 2011 r., wprowadzająca uowr, była merytorycznie nieuzasadniona, biorąc pod uwagę założenia aksjologiczne reformy systemu pomocy dziecku i rodzinie, założenia co do sposobu zorganizowania i koordynowania działań w systemie (Rymsza, 2011a, s. 123–144) oraz skalę problemów opiekuńczo-wychowawczych, i w prowadzeniu gospodarstwa domowego w rodzinach. Skala i natężenie różnych przejawów dysfunkcjonalności rodzin wychowujących dzieci, obecnych w systemie pomocy społecznej przed jego reformą (w latach 1990–1999, przed włączeniem opieki zastępczej do pomocy społecznej w 2000 r.) oraz po jego reformie (po wyłączeniu opieki zastępczej z systemu pomocy społecznej, z dniem 1 stycznia 2012 r.), była częściowo ujawniana w statystykach MPiPS oraz w badaniach prowadzonych na użytek przygotowywanych lokalnych strategii rozwiązywania problemów społecznych, a także w badaniach naukowych dotyczących systemu pomocy społecznej i funkcjonującego po 2000 r. w jego granicach podsystemu pieczy zastępczej (Raclaw 2017). Ale zanedbana, bardzo często powierzchowna, przygotowywana bez koncepcji diagnoza społeczna rodzin z problemami opiekuńczo-wychowawczymi i prowadzenia gospodarstwa domowego, uniemożliwiała stwierdzenie rzeczywistej skali, natężenia oraz specyfiki zjawisk, towarzyszących konsekwencjom problemów społecznych w rodzinach oraz w lokalnych społecznościach⁸. Uowr dawała nadzieję aktorom społecznym, zaangażowanym w projektowane zmiany systemu, na poprawę tej sytuacji, gdyż dowartościowywała zapomniane ogniwo i podstawowy

⁶ Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2012 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz. U. z 2013 r., poz. 135, z późn. zm.), s. 4.

⁷ Ustawa regulowała następujące zagadnienia: 1) profilaktyki środowiskowej dla rodzin przeżywających trudności w wypełnianiu funkcji opiekuńczo-wychowawczych; 2) rodzinnej pieczy zastępczej; 3) instytucjonalnej pieczy zastępczej; 4) usamodzielnienia pełnoletnich wychowanków pieczy zastępczej; 5) procedur adopcyjnych; 6) zadań administracji publicznej w zakresie wspierania rodziny i systemu pieczy zastępczej; 7) zasad finansowania wprowadzonego systemu.

⁸ Por. Trawkowska, 2011a, s. 35–45 oraz szerzej na temat wad lokalnych strategii rozwiązywania problemów społecznych por. Krzyszkowski J., 2005, s. 333–348; Trawkowska [brw], s. 297–311; Hryniewicka, Lipke [brw], s. 270–296.

mechanizm koordynacji systemu pomocy społecznej — pracę socjalną z rodziną. Niestety, w Polsce nie powstała własna koncepcja pracy socjalnej z rodziną, a jedynie jej namiastki. Były to, „dobre praktyki” wsparcia rodzin z różnymi problemami funkcjonowania, projekty systemowe, przygotowane przez publiczną i pozarządową pomoc społeczną w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki (Niesporek, Szarfenberg 2011, s. 213).

Asystent rodziny od 2012 r. stał się nie tyle podmiotem, co obiektem intensywnego zainteresowania władz lokalnych i regionalnych, podstawowych instytucji chroniących, i wspierających rodziny, praktyków zatrudnionych w pomocy społecznej, rodzin korzystających z jej pomocy oraz przedstawicieli środowiska naukowego — pedagogów, psychologów, socjologów, polityków społecznych i reprezentantów innych dyscyplin.

Oddolne tworzenie projektów asystowania rodzinom

Doświadczenia konkretnych organizacji w pracy projektami socjalnymi były, choć w różnym zakresie, przesłankami zmian standardów oraz sposobów (form) realizacji polityk szczegółowych⁹. W literaturze naukowej zwraca się uwagę na znaczenie *frontline practices*¹⁰ dla zmian w polityce społecznej, gdyż badania naukowe pokazują, że praktyki te, będąc kształtowane przez zestaw cech kontekstu społecznego/kontekstów społecznych, w których zostały zakorzenione (np. kontekst opieki i pomocy, kontekst pracy), obejmują m. in. cechy formalnych polityk z tym kontekstem/tymi kontekstami związanych. Badania *frontline practices* ujawniają rzeczywisty wpływ polityki społecznej i polityk szczegółowych na życie ludzi, dostarczając zarazem informacji na temat stosunku pracowników do klientów, sposobu traktowania klientów i świadczonych im usług, pod względem wyznaczonych sobie rezultatów i pod względem wyników faktycznie zrealizowanych (van Berkel 2017, s. 12–35). Ponadto dzięki badaniu praktyk „na poziomie ulicy”, jesteśmy w stanie zbliżyć się do wskazania trafnych wskaźników pomijanego w analizach jakości usług ich społecznego wymiaru¹¹. Te powody są wystarczające, aby wnikliwie przyjrzeć się praktykom asystentury rodzinnej przed wejściem w życie uowr.

Niewątpliwie powstające w Polsce projekty asystentury rodziny miały charakter oddolny. Projekty takie wyłoniły się samoistnie i - jako budowane na bazie praktyki wzory radzenia sobie w pomocy rodzinom, jak wynikało z analizy literatury i innych materiałów zastanych — **wyłoniły się one niezależnie od siebie** w działaniach organizacji pozarządowych, instytucjonalnej pieczy zastępczej (Owczaruk, 2008) oraz w miejskich ośrodkach pomocy społecznej (Raław, Trawkowska, 2018). Podobnie, jak w przypadku wdrażania innych modeli pracy socjalnej z rodziną w pomocy społecznej (Trawkowska, 2013/2014), także projekty asystentury rodzinnej miały charakter wyspowy. Ich stworzeniu sprzyjały:

⁹ W mojej ocenie, w świetle doświadczeń własnych, badawczych i eksperckich, wyraźnie zaznaczał się wpływ doświadczeń organizacji trzeciego sektora w Polsce na procesy standaryzacji pracy socjalnej, tworzenia modelu polskiego modelu ekonomii społecznej, modelu interwencji kryzysowej.

¹⁰ Tłumaczonych także jako „praktyki bezpośredniej pracy z klientem”, „praktyki na pierwszej linii”, praktyki „na poziomie ulicy” — z informacji uzyskanych od prof. A. Karwackiego.

¹¹ Na temat społecznego wymiaru jakości usług w opiece por. M. Raław 2015, s. 312–328.

obecność charyzmatycznych liderów w organizacjach działających w systemie pomocy społecznej (w sektorze publicznej i pozarządowej pomocy społecznej), potencjał organizacji pomocowych oraz kapitał ludzki i społeczny uruchomiony w ramach nieformalnej i formalnej współpracy w środowiskach lokalnych, opartej na realizacji wspólnych projektów.

Należy w tym miejscu podkreślić, iż asystentura jako forma pomocy była adresowana do różnych kategorii korzystających z pomocy społecznej, a rodziny stały się jednym z wielu beneficjentów tej formy wsparcia, obok osób z niepełnosprawnością, starszych, bezdomnych, i reprezentantów innych kategorii socjologicznych.

Odwołując się do konkretnych przedsięwzięć, obrazujących „oddolną sprawczość”, należy w tym miejscu wspomnieć o kilku różnych inicjatywach powołania asystenta rodziny, począwszy od lat 90. XX w. Federacja na rzecz Reintegracji Społecznej, Podwiślańska Fundacja Społeczna, Podwiślańskie Towarzystwo Społeczne, Towarzystwo Psychoprofilaktyczne O/W-wa, zrealizowały w latach 2005–2008 projekt „Partnerstwo na rzecz rozwoju „Druga szansa”, którego głównym rezultatem było opracowanie i wdrożenie modelu działania asystenta rodziny¹². Prace nad tym modelem były poprzedzone doświadczeniami wyniesionymi przez Marka Licińskiego z asystowania rodzinom jeszcze w latach 90. Zebrane przez Federację doświadczenia zostały następnie wykorzystane w opracowaniu modelu standardu pracy socjalnej z rodziną (Krasiejko, 2016).

Pierwsza opracowana i wdrożona po 1990 r. przez ośrodek pomocy społecznej koncepcja asystentury rodziny miała miejsce w Rudzie Śląskiej. Jej autorami byli dyrektorzy, kierownicy i pracownicy Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Rudzie Śl. „Projekt socjalizacji rodzin wieloproblemowych” rozpoczął się w lipcu 2005 r. Zaproponowany przez MOPS w Rudzie projekt opierał się na współpracy MOPS, innych miejskich instytucji wsparcia społecznego oraz trenerek ze Stowarzyszenia św. Filipa Nereusza, które powstało przy halembskiej parafii pod wezwaniem Bożego Narodzenia. Projekt ten, w swojej koncepcyjnej warstwie, nawiązywał do modelu pracy socjalno-wychowawczej z rodziną, który obejmował treningi: higieniczny, żywieniowy, budżetowy (prowadziły je, w domu rodziny, trenerki ze Stowarzyszenia), pracę socjalną z indywidualnym przypadkiem opartą o kontrakt socjalny, wykorzystanie pracy zespołowej (zespoły interdyscyplinarne) na etapie diagnozowania rodziny i planowania pomocy oraz inne formy pracy (doradztwo prawne, psychologiczne, pedagogiczne), mediacje, treningi poprawy komunikacji w rodzinach — ten zakres różnorodnych działań nadzorowany był przez pracowników MOPS. Uchwałą nr 786/XLI/2005 Rady Miejskiej w Rudzie Śląskiej z dnia 19.05.2005 r., projekt został przyjęty do realizacji (Trawkowska, 2010a). Efekty pracy były poddawane bieżącej ewaluacji (Dziedzic, Polczyk, 2010, s. 217–223).

Spośród wielu różnych projektów, realizowanych do połowy 2011 r., w których pojawiła się koncepcja asystentury rodziny, najbardziej znanym jest projekt „Rodzina bliżej siebie” zrealizowany przez MOPS w Gdyni. Liczne publikacje oraz systematycznie organizowane przez ten ośrodek konferencje skupiające praktyków, teoretyków i przedstawicieli władzy

---

¹² Liciński M., *Asysta rodzinna*. Projekt realizowany od czerwca 2005 do marca 2008 roku w ramach PIW EQUAL, podają za Krasiejko 2016, s. 5.

lokalnej, przyczyniły się do nagłośnienia oraz rozpowszechnienia interesujących i pozytywnych rezultatów gdyńskiego projektu asystentury rodziny oraz innych modeli asystentury (asystent osoby niepełnosprawnej, bezdomnej).

Przygotowany i testowany w Gdyni model asystentury (Szpunar red., 2010; Szpunar red., 2011; Rudnik red., 2013), jest atrakcyjnym wzorcem dla bardziej zasobnych społeczności, jakimi są miasta grodzkie. W modelu tym założono trójpodział pracy socjalnej (Józefczyk, 2011, s. 3–18), pod czym jego autorzy rozumieją oddziaływanie za pośrednictwem pracy socjalnej, prowadzonej przez asystentów rodziny oraz pracowników socjalnych i specjalistów pracy socjalnej, w trzech polach. Pole profilaktyki społecznej, charakteryzowanej jako zespół działań podejmowany w celu utworzenia warunków do prawidłowego (optymalnego dla danej osoby/środowiska) funkcjonowania, umożliwiający dotarcie do zasobów środowiskowych, wzmacniający samodzielność oraz aktywność osoby/środowiska. Zdaniem twórców koncepcji, zespół działań o charakterze profilaktyki społecznej jest koniecznym elementem koncepcji pracy socjalnej odnoszącej się do każdego poziomu społecznego.

Drugie pole, interwencji społecznej, oznacza ona zespół działań o charakterze ratunkowym, podejmowanych i realizowanych w obliczu bezpośredniego zagrożenia kryzysem społecznym i indywidualnym, w tym zagrożenia zdrowia, a nawet życia. Działania te cechuje intensywność wsparcia w różnych formach, zakłada się możliwość zastosowania różnych form społecznego przymusu w stosunku do beneficjentów wsparcia. Mają one charakter głębokiej ingerencji w środowisko rodzinne.

W trzecim polu mieści się zespół oddziaływań, określonych jako reintegracja społeczna, wspomagających członków rodziny w odbudowie lub podtrzymaniu umiejętności uczestniczenia w życiu społeczności lokalnej i pełnienia ról społecznych (rodzinnych, zawodowych, innych ról w społeczności). Do specjalistów podejmujących działania należy ocena intensywności oddziaływań w tej fazie, ocena różnorodności wymaganej w tej fazie oferty wsparcia oraz ocena kompleksowości tej oferty.

Trzy pola działań odpowiadają trzem poziomom pracy socjalnej. Regularna praca socjalna realizowana jest w polu profilaktyki oraz w polu reintegracji społecznej, w końcowej fazie reintegracji. Jak zauważają autorzy koncepcji, ten typ oddziaływań dotyczy większości środowisk objętych pomocą społeczną w Gdyni, może i powinien być podejmowany przez pracowników socjalnych specjalizujących się w profilaktyce i utrwalaniu efektów reintegracji, a także przez osoby mniej doświadczone w pracy socjalnej, dla których regularna praca socjalna jest polem szkolenia się oraz doskonalenia w metodycznym działaniu. Pogłębiona praca socjalna jest tym typem oddziaływań, który ma na celu zapobiec kryzysowi lub wspierać wychodzenie rodziny z kryzysu oraz podejmować pierwszy etap integracji rodziny ze środowiskiem zamieszkania. W praktyce spośród około 60 rodzin, objętych pomocą pracowników socjalnych, 6–7 rodzin obejmowano tym typem oddziaływań, co oznaczało: pogłębioną diagnozę, kontraktowanie, oferowanie tym rodzinom szerszej oferty form wsparcia, rozbudowany system monitorowania i oceny postępów w pracy z rodziną. Pracownicy socjalni prowadzący pogłębioną pracę socjalną są wspierani szkoleniami oraz mają dodatkowe gratyfikacje za zrealizowanie celów w kontrakcie socjalnym.

Intensywna praca socjalna wymaga najwyższych kompetencji. Nazywana była w gdyńskim modelu asystenturą¹³. Asystent obejmował wsparciem 6–8 rodzin, sam będąc również podmiotem wsparcia. Wspieranie asystentów dokonywało się poprzez: szkolenia, superwizje, przygotowanie odpowiednich narzędzi diagnostycznych, niekonwencjonalnych form wsparcia¹⁴ oraz pracę zespołową. Charakterystyczną cechą modelu gdyńskiego, który w przestrzeni organizacyjnej wiąże pracę pracowników socjalnych z pracą asystentów rodzin, jest:

- łączenie różnych obszarów odmiennych oddziaływań: profilaktyki, ratownictwa i reintegracji w spójną koncepcję wsparcia rodziny wieloproblemowej,
- osadzenie tej koncepcji w realiach organizacyjnych (zakresy zadań, czynności, charakterystyka stanowiska pracy, różnorodność grup w organizacji, procedury MOPS),
- korzystanie z różnorodnych narzędzi, pozwalających — w oparciu o zobiektywizowane kryteria — adresować pomoc, np. wykorzystanie Matrycy Kurcmana (Józefczyk, 2011, s. 6) do segmentacji odbiorców usług, co umożliwia podwyższenie trafności oferty wsparcia;
- opracowanie własnych potrzebnych narzędzi, do diagnozy stanu środowiska rodzinnego oraz zasobów środowiska zamieszkania (Miller, Łangowska, 2013),
- wykorzystanie różnych rodzajów ewaluacji w tym: *ex-ante*, *on-going*, *ex-post*, do oceny podejmowanych działań, prowadzenie systematycznej ewaluacji, dzięki czemu doskonalono formy wsparcia obecne w trzech polach pracy socjalnej,
- korzystanie z pracy zespołowej i grupowej w różnych odmianach, włączania modeli pracy środowiskowej do pomocy rodzinom wieloproblemowym. Modele te pełnią zamierzone funkcje zakorzenienia rezultatów i efektów pracy socjalnej z rodzinami,
- systematyczne uruchamianie refleksji nad uwarunkowaniami, przebiegiem i rezultatami realizowanych projektów.

Koncepcja wsparcia rodziny lub inaczej model wsparcia rodziny przyjęty w Gdyni, to — w mojej ocenie — Weberowski typ idealny użyteczny w praktyce i identyfikowany jako typ wzorcowy¹⁵. Zawiera on założenia i uwagi, co w tworzonym działaniu (pracy socjalnej z rodzinami) „być *powinno*, co w nim jest *dlań istotne, jako trwale wartościowe*” (Weber, 1985, s. 87). Jeżeli potraktujemy gdyński model asystentury rodziny jako model wzorcowy,

¹³ Po zakończeniu projektu „Rodzina bliżej siebie” w 2013 r., na bazie Zespołu Projektowego, powstał Zespół ds. Intensywnej Pracy Socjalnej z Rodziną, który zatrudnia specjalistów pracy socjalnej (w roku 2020 18 osób). Prowadzą oni działania z rodzinami zmotywowanymi do zmiany, w ramach Intensywnej Pracy Socjalnej (IPS) por. Łangowska 2013, s. 235–247. Ponadto MOPS zatrudnia asystentów w oparciu o obowiązujące przepisy prawne (uowr, ustawa „Za życiem”). 10 asystentów rodziny pracuje na rzecz rodzin niezmotywowanych, w 4 Dzielnicowych Ośrodkach Pomocy Społecznej w Gdyni. Działania wobec rodzin są podejmowane w ramach współpracujących działów o odrębnych zakresach zadań.

¹⁴ Bardziej szczegółowe omówienie niekonwencjonalnych form wsparcia pracowników socjalnych i asystentów rodziny w MOPS w Gdyni przekracza ramy tego opracowania.

¹⁵ Na temat zastosowania typów wzorcowych w pomocy społecznej oraz różnic między Weberowskim typem idealnym a wzorcowym w odniesieniu do dobrych praktyk por. uwagi M. Rymczy 2014, s. 11.

w Weberowskim rozumieniu, to zwraca uwagę mocne podkreślanie przez twórców tego modelu, kontekstu organizacyjnego wdrażanych w MOPS w Gdyni rozwiązań. Aspekt organizacyjny, to wątek ukryty w badaniach nad asystenturą rodziny. Zdecydowanie bardziej jawnym wątkiem badawczym jest wątek merytoryczny, związany z celami pracy asystenta, sposobami ich osiągania oraz towarzyszącymi temu trudnościami (por. m.in. Koraszewska-Polak red., 2016; Krasiejko, 2010, 2013, 2016; Rudnik red., 2013; Szpunar red., 2010, 2011; Zaborowska, 2016; Żukiewicz red., 2011).

Badania przygotowane i przeprowadzone przez Monikę Rudnik w ramach prac nad gdyńską koncepcją asysty rodzinnej¹⁶ pozwoliły na sformułowanie wstępnych wniosków na temat procesu kreacji roli asystenta rodziny w instytucjach wsparcia społecznego, w systemie pomocy społecznej.

- Pierwsze doświadczenia z wprowadzania tej formy wsparcia rodzin miały miejsce przed uruchomieniem finansowania z POKL¹⁷ (Rudnik, 2010, s. 33). Ośrodki pomocy społecznej w Rudzie Śląskiej, w Częstochowie finansowały ją z budżetów miast, a PCPR w Koszalinie i ośrodki z Olsztyna¹⁸ pozyskiwały pieniądze z programów resortowych MPiPS. Od 2006 r. w Sopocie i w Elblągu asystentura była wprowadzona programem pilotażowym do tych ośrodków pomocy społecznej.
- Otwarcie finansowania z POKL w latach 2007–2013 upowszechniło obecność asystentury rodzinnej jako nowej formy wsparcia rodziny.
- W 2010 r. stwierdzono obecność 25 miejsc w Polsce, w których prowadzono asystenturę rodziny, na ogół w ramach projektów systemowych. Testowano zakres działania asystentów, ich usytuowanie w strukturze organizacyjnej, obciążenie pracą (liczba rodzin), przygotowanie asystentów do pracy w rodzinach i sposoby wspierania ich w działaniach zawodowych¹⁹.
- Kolejnym krokiem w „krzepnięciu” asystentury, było umiejscowienie tej formy wsparcia w lokalnym systemie wsparcia dziecka i rodziny, tworzonym przez organizacje pomocy społecznej (OPS, PCPR), co oznaczało podział zadań w zakresie wsparcia rodziny, między przedstawicielami różnych grup (pracownicy socjalni, asystenci, specjaliści pracy socjalnej), kierowanie i zarządzanie wsparciem. Z doświadczeń MOPS w Gdyni wynikała konieczność posiadania znaczących kompetencji w zarządzaniu projektem przez kierowników ośrodka i kierujących projektem, a także doskonalenie tych kompetencji, aby zadania związane z wdrożeniem asysty zrealizować (Józefczyk, 2013, s. 17–44).

---

¹⁶ Przed konferencją „Asystentura — impuls do samozmiany”, zorganizowaną przez MOPS w Gdyni w dniach 30.11.–01.12.2009 r. w Gdyni, M. Rudnik przygotowała autorskie badania, które pozwoliły zobrazować stan asystentury rodzinnej w Polsce i trudności na jakie napotyka w swoim rozwoju. Por. M. Rudnik 2010.

¹⁷ Program Operacyjny Kapitał Ludzki w obszarze integracji społecznej — por. uwagi C. Miżewskiego (2011) na temat jego skuteczności.

¹⁸ Ogółem PCPR, MOPS i GOPS w Olsztynie zatrudniały 39 asystentów dla 93 rodzin — za Rudnik 2010, s. 34.

¹⁹ Ibidem, s. 34–46.

- Na etapie realizacji projektów wdrażania oraz upowszechniania asystentury rodziny należało opracować „własną” koncepcję wsparcia rodzin korzystających z pomocy asystentów i pracowników socjalnych oraz przedstawicieli innych zawodów pomocowych. Jak pokazują przykłady Gdyni i Rudy Śląskiej, koncepcje były bezpośrednio związane z projektami wprowadzania zmiany (asystentury rodziny). Koncepcje wsparcia rodziny, kwalifikowane jako „dobre praktyki”, miały dwa wymiary: merytoryczny i organizacyjny (Trawkowska, 2012a). Oba wymiary zawierają istotne założenia przyjmowane przy konstrukcji *modelu wzorcowego*. W tym pierwszym wymiarze (merytorycznym) definiowano istotę pracy socjalnej, jej podstawy aksjologiczne i metodyczne, tworząc pracę socjalną z rodziną jako „własny” projekt społeczno-kulturowy (Kaźmierczak, 2006, s. 104), odzwierciedlający zmianę podejścia do rodziny i pieczy zastępczej, która to zmiana w pełni znalazła swój wyraz w zapisach uowr z 2011 r. (Andrzejewski, 2011, s. 165–192). Kreatorzy i wykonawcy projektu dążyli do: ustalenia celów, zasad i sposobów ingerowania w życie rodzin wymagających wsparcia²⁰, opracowania zasad łączenia pomocy, opieki, ratownictwa i kompensacji. Natomiast formy wsparcia — eklektyczne modele praktyki (pracy socjalnej), zostały dostosowane do rzeczywistych, lokalnych uwarunkowań, wynikających z badań diagnostycznych (diagnoz w rodzinach oraz diagnozowania problemów i zasobów w środowisku zamieszkania).

Drugim wymiarem opracowanej koncepcji wsparcia rodziny był wymiar organizacyjny. Zoperacjonalizowano ten wymiar, nadając mu postać wskazówek i zbioru procedur, które miały prowadzić do zakorzenienia zmiany merytorycznej w systemie organizacyjnym. Niekwestionowanym liderem w opracowaniu tego zadania był MOPS w Gdyni, którego pracownicy stworzyli na samym początku projektu „Rodzina bliżej siebie”, lokalną koncepcję wsparcia rodziny²¹, określili zakres i formy wsparcia rodziny na poszczególnych etapach pracy socjalnej oraz procedury współpracy grup roboczych w organizacji. Asystentura rodziny, określona w tym modelu jako „intensywna praca socjalna”, znalazła swoje miejsce, w powiązaniu z innymi modelami i metodami pracy socjalnej, adresowanymi do rodzin korzystających z pomocy społecznej, a specjaliści, prowadzący intensywną pracę socjalną, zajęli jasno wyznaczoną pozycję w strukturze organizacyjnej, uzyskując przy tym wysoki status w środowisku zawodowym. Także znane mi projekty, finansowane z budżetów miast: projekt przygotowany przez MOPR w Rudzie Śląskiej (Trawkowska, 2009a, 2010a; Dziejczak, Polczyk, 2010) oraz projekt MOPS w Częstochowie (Krasiejko, 2010²²), bazowały na własnych koncepcjach wspar-

---

²⁰ Wątki łączenia ingerencji w rodzinę z pomaganiem (i opieką) podejmowane były m.in. przez: M. Kaczmarek 2012; I. Krasiejko, T. Świtek 2015.

²¹ Koncepcja wsparcia rodziny oparta jest o trójpodział pracy socjalnej — trzy poziomy pracy socjalnej: regularna praca socjalna, pogłębiona praca socjalna i intensywna praca socjalna (asystentura rodzinna) zostały potraktowane jako podstawa wprowadzanej zmiany organizacyjnej. Por. Józefczyk 2011, s. 3–18.

²² Koncepcję pracy socjalno-wychowawczo-terapeutycznej asystenta z rodziną z wieloma problemami dla MOPS w Częstochowie opracowała I. Krasiejko (2010).

cia rodziny z problemami opiekuńczo-wychowawczymi i w prowadzeniu gospodarstwa domowego, włączając nową praktykę do rutynowych działań MOPS.

- W praktyce od samego początku testowano dwa podstawowe modele pracy socjalnej w asystenturze rodzinnej: model metodycznego działania w pracy socjalnej wzbogacony o nowe formy pracy i narzędzia (Krasiejko, Ciczkowska-Giedziun red., 2016) — na tym modelu opiera się uznany w polskiej pracy socjalnej model pracy socjalno-wychowawczej oraz model pracy socjalnej skoncentrowanej na rozwiązaniach (PSSR), z którym wiązano technikę Dialogu Motywującego (DM). Modele te oraz technika (DM) są obecne w koncepcjach wsparcia rodziny, przygotowanych przez MOPR w Rudzie i MOPS w Gdyni oraz w innych miastach.
- W pracy socjalnej z rodziną wykorzystywane są w także inne modele i metody pracy socjalnej: model psycho-socjo-kulturowej interwencji kryzysowej, Konferencja Grupy Rodzinnej (KGR), metoda grupowa w jej licznych odmianach oraz metoda środowiskowa, zwłaszcza w modelu organizowania społeczności lokalnej (OSL). Widoczny jest jednak problem z łączeniem metod i modeli pracy socjalnej w spójny projekt wsparcia rodziny. Wskazywano również na inne trudności w rozwoju pracy socjalnej z rodziną (Trawkowska, 2010).
- Pracy socjalnej z rodziną towarzyszyły: psychoterapia, socjoterapia oraz terapia rodzinna (zwłaszcza oparta na systemowej terapii rodzin) — ta ostatnia prowadzona była najczęściej w miastach grodzkich.
- Rozwijało się także doradztwo oraz mediacja w rodzinie²³, aczkolwiek zakres tych usług (i form wsparcia) kierowanych do rodzin, jest nierozpoznany. W projekcie „Rodzina bliżej siebie” te usługi i formy były stosowane.

Strukturalne uwarunkowania kariery „wczesnej” asystentury rodziny w Polsce

Niewątpliwie powstające w Polsce projekty asysty rodzinnej miały charakter oddolny. Projekty takie wyłoniły się samoistnie i - jako praktyczne wzory radzenia sobie w pomocy rodzinom, jak wynika z analizy literatury — **wyłoniły się one niezależnie od siebie** w organizacjach pozarządowych, instytucjonalnej pieczy zastępczej oraz w ośrodkach pomocy społecznej. Podobnie, jak w przypadku wdrażania innych modeli pracy socjalnej z rodziną w pomocy społecznej (Trawkowska, 2013/2014, s. 11–23; Miś, 2012), także projekty asystentury rodziny miały **charakter wyspowy**. Ich utworzeniu sprzyjały: obecność charyzmatycznych liderów w organizacjach działających w systemie pomocy społecznej (w sektorze publicznej i pozarządowej pomocy społecznej), potencjał organizacji pomocowych oraz kapitał ludzki i społeczny uruchomiony w ramach nieformalnej i formalnej współpracy w środowiskach lokalnych, opartej na realizacji wspólnych projektów.

---

²³ Jak wynikało z badań, wiedza na temat mediacji wśród pracowników socjalnych była niewielka, a stosunek do mediacji jako formy wsparcia w pracy socjalnej był ambiwalentny, prawdopodobnie w następstwie braku wiedzy — Grudziwska, Lewicka-Zelent, 2015, s. 124–128.

Ale inicjatorami zmiany byli i pozostają ludzie, obecni w systemie pomocy społecznej, w instytucjach wsparcia społecznego, w kształceniu do pracy socjalnej. W przypadku analizowanej zmiany, polegającej na oddolnym utworzeniu spójnego systemu profesjonalnych działań wobec rodzin z problemami opiekuńczo-wychowawczymi, przygotowującej koncepcję i przeprowadzającej proces zmiany ludzie zaangażowani w działania zbiorowe: liderzy środowisk lokalnych, działacze ruchów społecznych, „ludzie instytucji” przedstawiciele instytucji dobroczynności, reprezentanci władzy. Towarzyszyli im eksperci — osoby reprezentujące różne dziedziny specjalistycznej wiedzy.

Między 1990 r. a 2011 r. miały miejsce trzy istotne zmiany, które miały bezpośredni wpływ na rozwój pracy socjalnej z rodziną w systemie pomocy społecznej:

- zdecentralizowanie pomocy społecznej w 1999 r. ustawą samorządową w ramach „drugiej fali polskich reform” (por. Hrynkiewicz red., 2001, 2001a, 2001b; Raćław-Marowska red., 2005; Rymśza, 2013, s. 237–238 oraz Rymśza, 2002; Trawkowska, 2005);
- „wejście” systemu pieczy zastępczej do systemu pomocy społecznej a następnie jego „wyjście”, które miało miejsce po uchwaleniu *Ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej* (uowr) (por. Raćław, 2011, 2017; Raćław, Trawkowska, 2015; Rymśza, 2011);
- instytucjonalizacja polityki przeciwdziałania przemocy domowej zapoczątkowana uchwaleniem *Ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie* w 2005 r. (Rymśza, 2011a).

Konsekwencje tych zmian dla rozwoju pracy socjalnej nie zostały dotąd podsumowane. Poniżej prezentuję wybrane wnioski na temat ich wpływu na rozwój pracy socjalnej w latach 1990–2011.

- Drugi etap przekształceń pomocy społecznej zainicjowała rozpoczęta 1 stycznia 1999 r. reforma systemu społecznego i administracyjnego państwa polskiego. Jej podstawowe zasady odnosiły się do decentralizacji zadań państwa, rozwoju samorządności, upodmiotowienia społeczności lokalnych oraz wskazania rodziny jako głównego podmiotu polityki społecznej. Potrzeby rodziny miały wyznaczać program i formy działania lokalnej polityki społecznej (Hrynkiewicz, 2001a, s. 6). W znanych mi, z racji eksperckiego oraz badawczego zaangażowania, większych ośrodkach pomocy społecznej, w miastach na prawach powiatu²⁴, wypracowane koncepcyjnie i praktycznie wzory działań (wsparcia osób i rodzin) w latach 90. XX w. stanowiły załączek, wokół którego obudowywano nowe cele i wzory wsparcia rodzin, niejako „wymuszone” wprowadzeniem obowiązku przygotowania lokalnych strategii rozwiązywania problemów społecznych po 2000 r. i koniecznością przygotowania diagnozy problemów społecznych w gminach i powiatach. Ten proces pobudził zainteresowanie zasobami i refleksje nad ich charakterem, alokacją, transgresją. Nowe praktyki wsparcia rodzin, obecne w większych ośrodkach pomocy społecznej (Szarfenberg red., 2011), były niewątpliwie wynikiem większej zasobności niektórych lokalnych instytucji i lokalnych społeczności w różne formy kapitałów. Zatem „wyspowe” pojawienie się praktyk wsparcia rodziny, w tym

---

²⁴ Powadziłam badania diagnostyczne oraz świadczyłam usługi eksperckie m.in. dla: MOPS w Katowicach, MOPS w Rudzie Śląskiej, MOPS w Lublinie, MOPS w Gdyni, MOPR w Poznaniu, MOPR w Bytomiu. Ponadto w latach 1983- 1996 pracowałam zawodowo w OPS w Bytomiu.

asystentury rodziny oraz zróżnicowanie form tych praktyk możemy wyjaśnić zróżnicowaniem zasobów społeczności oraz kapitałów jednostek organizacyjnych pomocy społecznej. Kolejną ważną przesłanką odmienności lokalnie tworzonych praktyk wsparcia osób i rodzin, w tym asystentury rodziny była — wskazana przez Józefinę Hryniewicz — różnica między modelem rezydualnym pomocy społecznej, przypisanym gminom, a modelem instytucjonalnym, przypisanym powiatom w założeniach reformy administracyjnej (Hryniewicz, 2001b, s. 179)²⁵. Uważam, że dotąd w analizach pomocy społecznej pomijano konsekwencje tej różnicy w ocenie rozwoju praktyki pracy socjalnej z osobami i rodzinami w Polsce. Wnioski J. Hryniewicz wskazują na strukturalne źródła różnicy w lokalnie tworzonych koncepcjach wsparcia rodziny, a więc i w sposobach działania: preferowanych celach, metodach, modelach, narzędziach wspierania rodziny w gminach i powiatach.

W rezultacie reformy samorządowej w 1999 r. wprowadzony został obok samorządu gminnego, samorząd powiatowy i samorząd województwa, wszystkie one zostały zobowiązane do realizacji zadań pomocy społecznej. Powołane powiatowe centra pomocy rodzinie oraz regionalne ośrodki polityki społecznej stanęły przed problemami integracji wertykalnej oraz integracji horyzontalnej systemów wsparcia rodziny (Rymsza, 2013, s. 237–238 oraz Rymsza, 2002). Z trudem powstające, lokalne (gminne i powiatowe) strategie rozwiązywania problemów społecznych, stanowiły bazę diagnostyczną dla utworzenia systemów wsparcia rodziny na tych poziomach (Hryniewicz red., 2001; Krzyszkowski, 2005, s. 333–347). Pracownicy socjalni przygotowywali się do roli badaczy i diagnostów lokalnych problemów społecznych w ramach specjalizacji II stopnia w zawodzie pracownik socjalny²⁶. Cel, jakim było utworzenie skutecznego systemu wsparcia rodziny — stał się obecny w dyskursie publicznym, przede wszystkim w dyskursie politycznym oraz naukowym²⁷, a także w dyskursach lokalnych (prowadzonych w środowiskach społecznych np. samorządowców, pracowników pomocy społecznej,

---

²⁵ „Gminne ośrodki pomocy społecznej realizują (i będą realizować) model rezydualny biorący za podstawę ocenę poziomu dochodów podopiecznego, zakładający krótkotrwałe wsparcie (ratownictwo) w krytycznych momentach życia rodziny czy jednostki, gdy inne mechanizmy dystrybucji i instytucje polityki społecznej zawodzą. Powiatowe centra pomocy rodzinie, które przejęły wiele zadań instytucjonalnych, np. prowadzenie domów pomocy społecznej, placówek opiekuńczo-wychowawczych, ośrodków adopcyjnych, poradnictwa specjalistycznego, powinny stosować inny model pomocy społecznej, uwzględniający raczej profilaktykę niż ratownictwo. Model instytucjonalny odpowiadający powyższej koncepcji zakłada, że głównym kryterium udzielania pomocy staje się potrzeba, a nie wysokość osiągniętych dochodów. [...] pomoc powinna opierać się na usługach wspomagających rodziny we wszystkich ich funkcjach oraz w procesie odzyskiwania czy podtrzymywania ich samodzielności czy samoradności” (Hryniewicz, 2001b, s. 179).

²⁶ Program specjalizacji II stopnia w zawodzie pracownik socjalny regulowało Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 4 października 2001 r.

²⁷ Wątek skuteczności pomocy społecznej i pracy socjalnej stawał się coraz powszechniej obecny w dyskusjach nad kształceniem do pracy socjalnej oraz w samym kształceniu (por. Warzywoda-Kruszyńska, Krzyszkowski red., 1999; Niesporek, Wódcz red., 1999; Matyjas, Porąbaniec red., 2008; Kanios, 2016, Czechowska-Bieluga, 2017).

działaczy trzeciego sektora) i w dyskursie wewnętrznym (w instytucjach wsparcia społecznego)²⁸.

- Wprowadzenie do systemu pomocy społecznej pieczy zastępczej z dniem 1 stycznia 1999 r. spowodowało szereg nieoczywistych konsekwencji dla praktyki pracy socjalnej z rodziną. Przesunięcie pieczy zastępczej z systemu edukacji do systemu pomocy społecznej spowodowało umocnienie wcześniej obserwowanych tendencji dostrzeżenia dziecka w roli podmiotu praktyki pracy socjalnej (Trawkowska 2005, 2012b) oraz „zdynamizowało perspektywę praw dziecka jako orientację kierunkową pomagaczy” (Raclaw, 2017, s. 229). Inną, nieoczywistą zmianą, którą wnikliwie zanalizowała M. Raclaw (2016), była wyraźna tendencja do „uprzedmiotawiającego postrzegania zagrożonego dzieciństwa i zagrażającego rodzicielstwa”, a także urzeczowienie relacji w opiece nad dzieckiem i rodziną. Te niepokojące zjawiska, towarzyszące zaangażowanym w swoją pracę służbom pomocy społecznej, mają uwarunkowania strukturalne, „prowadzą do wypaczonych stosunków społecznych i czynią publiczną pomoc społeczną rodzajem „maszyny mielącej dziecko z problemami” (Raclaw, 2016, s. 105). Zatem można postawić tezę, iż w rezultacie reformy systemu pieczy zastępczej w Polsce, realizatorzy pracy socjalnej z rodziną stanęli wprost przed dylematem dotyczącym jej koncepcji: „Ile opieki, ile pomocy — komu?” oraz przed jej urzeczowieniem (sprowadzenia pracy socjalnej do usługi standaryzowanej) i uprzedmiotowieniem (urzeczowieniem podstawowych dla niej stosunków społecznych: opieki i pomocy). Praca socjalna (z rodziną) stanęła — po raz kolejny w swojej polskiej historii — przed zagrożeniem dla jej tożsamości. Niestety, to wielowymiarowe zagrożenie ma charakter ukryty, zarówno w aspekcie przyczyn, przebiegu, jak i następstw, co czyni je tym trudniejszym do rozpoznania²⁹.
- Także zmiana, wprowadzona do systemu pomocy społecznej nowelizacją ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, uchwaloną w 2010 r., która spowodowała ukształtowanie się dwóch, zasadniczo różnych modeli interwencji służb społecznych w sferę życia rodzinnego (Rymsza, 2011a), była i pozostaje poważnym wyzwaniem dla wypracowania koncepcji pracy socjalnej (z rodziną) oraz dla zachowania tożsamości przez pracę socjalną. Aż do 2010 r., uzasadniał Rymsza (2011a), dotychczas kluczowa wartość — więź rodzinna (i rodzina traktowana jako optymalny ekosystem wychowawczy) — były chronione przez interwencje służb społecznych. Ochrona więzi była zakładanym celem interwencji w pracy socjalnej (co nie oznacza, że realizowanym) i to wokół tego celu budowano lokalne systemy wsparcia dziecka i rodziny. Nowelizacja ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie wskazywała na obecność innej, kluczowej wartości — ochrony podmiotu — wokół której organizowano model interwencji antyprzemocowej oraz system wsparcia rodziny „przemocowej”. Jak zauważa Rymsza, „różnice między oboma modelami interwencji państwa w sferę życia rodzinnego dotyczą wielu wymia-

²⁸ Na znaczenie wielopoziomowości dyskursów dla kształtowania się praktyk pracy socjalnej zwracał uwagę M. Granosik (2011; 2013; 2016).

²⁹ Szerzej na temat zagrożeń w rozwoju pracy socjalnej wypowiedział się J. Szmagałski (2012; 2016).

rów funkcjonowania systemów interwencji w życie społeczne, obejmując zarówno ich aspekt aksjologiczny, jak i sferę rozwiązań praktycznych” (Rymsza, 2011a, s. 139). Oznacza to, że w praktyce pracy socjalnej z rodziną z problemem przemocy, modele pracy socjalnej i powiązane z nimi wzory interwencji w życie rodzinne oraz strukturalne, i funkcjonalne aspekty systemu wsparcia dla tych rodzin, mogą być: a) znacząco odmienne od ukształtowanych praktyk wsparcia społecznego i cech systemów wsparcia, adresowanych do rodzin borykających się z innymi problemami, b) praktyki wsparcia rodziny posiadają cechy obu wzorów interwencji w życie rodziny. Niepewność wynikająca z braku wiedzy o cechach modeli wzorcowych³⁰, zwiększa ryzyka towarzyszące określaniu celów wsparcia rodzin, a tym samym utrudnia realną ocenę skuteczności pracy socjalnej, działań profesjonalistów, oceny skuteczności i efektywności instytucji wsparcia oraz funkcjonowania systemu wsparcia dziecka i rodziny. Wprowadzenie polityki antyprzemocowej do pomocy społecznej prawdopodobnie umacniało/umacnia fragmentaryzację działania w pracy socjalnej (orientowanie się na realizację wybranych etapów metodycznego działania, z pomijaniem innych, również koniecznych), co stanowi poważną przeszkodę w osiąganiu celów pomocy społecznej i pracy socjalnej oraz utrudnia prace nad koncepcją/koncepcjami pracy socjalnej w środowiskach zawodowych i lokalnych.

Obecny stan analiz nie umożliwia potwierdzenia lub sfalsyfikowania tych hipotez. To, co zostało dostrzeżone przez badaczy (a co może stanowić wartościowy wkład w ocenę zmian w pracy socjalnej, w następstwie wejścia pieczy zastępczej do pomocy społecznej), to dostrzeżenie użyteczność pracy socjalnej z małymi grupami w pomocy dziecku i rodzinie zarówno tzw. biologicznej, jak i zastępczej oraz w pomocy wychowankom rodzin zastępczych i placówek socjalizacyjnych³¹. Innym zjawiskiem, również zaobserwowanym, było upowszechnienie pracy zespołowej w pomocy rodzinie, która jest nadal traktowana jako „standardowa” strategia wsparcia rodzin doświadczonych przemocą, ale jej zastosowanie jest o wiele większe. Praca socjalna z małą grupą, w jej odmianie zespołowej (*team work*) jest powszechnie wykorzystywana w innych modelach i metodach pracy socjalnej³².

Zmiany w korzystaniu z określonego instrumentarium w pracy socjalnej (metod, modeli i technik pracy socjalnej), są oczywiście pożądane, gdyż podnoszą skuteczność działania pracowników, instytucji, systemów wsparcia rodziny. Ale zmiany instrumentarium wykorzystywanego przez instytucje wsparcia (świadczenia i usługi socjalne) dotyczą bezpośrednio środków, a nie celów działania.

---

³⁰ Nawiązując do wyróżnienia modelu wzorcowego przez M. Webera, mam na myśli cechy praktyk i systemów wsparcia dla rodzin z problemami opiekuńczo-wychowawczymi, bezradnością w sprawach prowadzenia gospodarstwa domowego, przemocą w rodzinie.

³¹ Potwierdza to korzystanie z grupowej metody pracy socjalnej przez autorów dobrych praktyk w pomocy rodzinie oraz wykorzystanie tej metody przez autorów projektów socjalnych w ramach specjalizacji II stopnia w zawodzie pracownik socjalny i absolwentów kierunku praca socjalna na studiach magisterskich i licencjackich, z którymi współpracowałam w latach 2000–2017.

³² Na temat walorów i sposobów wykorzystywania grupowej metody pracy socjalnej oraz jej szczególnej odmiany — pracy zespołowej, por. (Pawlas-Czyż, 2019; Trawkowska, 2006; Trawkowska, 2011c).

Zasadniczym pozostaje pytanie o treść idei przewodnich, które kształtują cele działania, a przez odwołania do wartości, stanowią podstawę funkcjonowania instytucji, systemu i kształtują praktyki „ludzi instytucji”³³. W pomocy rodzinie mamy do czynienia z konglomeratem idei przewodnich (Raclaw, 2017, s. 219–229). W systemie pomocy społecznej ukierunkowanym na wsparcie dziecka i rodziny, „konkurowały” i nadal „konkurują” między sobą o wpływy, współegzystując następujące idee: idea osłony, opieki, pomocy, normalizacji, (re)integracji, aktywizacji, interwencji, rehabilitacji społecznej³⁴. Konglomerat idei towarzyszy programom, projektom i działaniom uruchamianym na różnych poziomach, dedykowanym różnym typom rodzin. Zgadzam się z poglądem M. Raclaw o „sekretnym” charakterze struktury idealnej systemu pomocy społecznej, w podsystemach zorientowanych na wsparcie rodziny z różnymi problemami³⁵. Ta właściwość struktury idealnej pomocy społecznej sprzyja obecności „konglomeratu pozornie jawnych celów”, obecnych w pomocy społecznej i w pracy socjalnej (z rodziną)³⁶. Cele proponowane przez politykę społeczną są abstrakcyjne dla wykonawców, co powoduje, że treści odnoszące się do celów pomocy społecznej i pracy socjalnej są niejawne, nieprzejrzyste, nietrafnie bądź powierzchownie operacjonalizowane na potrzeby projektowanych i podejmowanych działań (Biernat, Karwacki, 2011). Wprowadzone wyjaśnienia, odwołujące się do pojęć: „eklektyczne uniwersum idei” oraz „konglomerat pozornie jawnych celów”, pozwalają nam lepiej zrozumieć trwałość ukształtowanego „stylu myślenia instytucji” (Douglas, 2011) pomocy społecznej i pracy socjalnej, w ramach której może być, i jest przeprowadzana jedynie częściowa reforma niektórych praktyk. Obserwujemy np. intensywne wykorzystanie pracy grupowej w pomocy rodzinom chorym onkologicznie (Pawlas-Czyż, 2019), w pewnym zakresie zgodne z zasadami sztuki wykorzystanie kontraktu socjalnego (Kaźmierczak, 2016). Ale zasadniczo nie poddaje się rewizji wartości/celów, na których fundowane są owe praktyki. Jeżeli pracownicy pomocy społecznej podejmują refleksje nad wartościami na bazie których tworzone są praktyki, a więc reflektują nad celami pomocy społecznej i pracy socjalnej, w konkretnym kontekście zastanych, złożonych uwarunkowań osiągnięcia celów, mają szansę na rzeczywiste i głębokie zmiany w funkcjonowaniu instytucji pomocy społecznej i pracy socjalnej, co potwierdziły doświadczenia z wprowadzaniem modeli asystentury rodziny w takich miastach, jak: Ruda Śląska i Gdynia.

Uważam, że zarówno wprowadzenie powiatów jako nowego szczebla lokalnego, wraz z całym bagażem następstw pożądaných i niepożądaných, zamierzonych i niezamierzonych, a także „wejście” pieczy zastępczej do pomocy społecznej oraz konfrontowanie zasad interwencji w życie rodziny, po wejściu w życie nowelizacji ustawy o przeciwdziałaniu

---

³³ Uwagi na temat znaczenia idei przewodnich w polityce społecznej, pomocy społecznej i w pracy socjalnej por. J. Supińska, 1999; M. Raclaw, 2017, s. 219–229; D. Trawkowska, 2013.

³⁴ M. Raclaw wskazała na trwałość idei osłony, interwencji, aktywizacji i normalizacji. Por. M. Raclaw, 2017, s. 223–226.

³⁵ *Tamże*, s. 227–228.

³⁶ Hipoteza o obecności „konglomeratu pozornie jawnych celów” wymaga głębszego uzasadnienia teoretycznego. Analizy przeprowadzone przez M. Granosika (2013, 2016) wskazują na możliwość jej potwierdzenia.

niu przemocy w rodzinie w 2010 r., były ważnymi impulsami, swego rodzaju „rewolucją” w rozwoju pracy socjalnej z rodziną. Obnażeniu uległy „przyjmowane na wiarę” przez funkcjonariuszy systemu pomocy społecznej, zasady jego funkcjonowania, fundowane na „konglomeracie ukrytych celów”. Ale wydaje się, że te „rewolucje” skłoniły do pogłębienia refleksji praktyków, którzy się już wcześniej ku niej skłaniali (efekt Mateusza).

Jak wspomniałam, w latach 1990–2011, przemianom pomocy społecznej i pracy socjalnej towarzyszył postulat utworzenia skutecznego, lokalnego systemu wsparcia rodziny wieloproblemowej. Zainteresowanie polityki społecznej oraz polityków społecznych skutecznością pomocy społecznej, jako kategorią ewaluacyjną³⁷ w ocenach instytucji, programów i działań, można traktować jako logiczne następstwo rewolucyjnych zmian w pomocy społecznej, spowodowanych zmianami obowiązującego prawa.

W mojej ocenie, te właśnie zmiany prawne sprzyjały umocnieniu orientacji „na instrumentarium” w pomocy społecznej. W szczególności następstwem zmian prawnych było:

- koncentrowanie się decydentów lokalnych oraz realizatorów działań oddolnych, na innowacjach w sferze środków³⁸,
- umocnienie różnych środowisk, działających lokalnie w orientowaniu się na te praktyki, które zmierzały przede wszystkim do operacjonalizacji celu skutecznego wsparcia rodziny (jak działać skutecznie?)³⁹, w mniejszym stopniu natomiast do dyskusji nad istotą skuteczności wsparcia (czym jest skuteczność?).

W rezultacie postawienie pytania o skuteczność działania w polityce społecznej, spowodowało to, że w pomocy społecznej pytanie, jak „to” zrobić skutecznie, przesłoniło pytanie, czym jest skuteczność wsparcia rodziny i jej członków. Można postawić ostrożnie tezę, że mamy do czynienia z obecnością efektu odwrócenia w rozumieniu R. Boudona (2008) — postawienie na poziomie polityki społecznej problemu skuteczności działania pomocy społecznej (i pracy socjalnej) spowodowała przyjęcie w działaniach pomocy społecznej „połowicznej” definicji skuteczności jej działań. Odpowiedź na pytanie, dlaczego skuteczność pomocy społecznej i pracy socjalnej (systemu wsparcia rodziny, jednostki organizacyjnej pomocy społecznej, pracownika socjalnego, asystenta rodziny, metod i modeli pracy socjalnej itd.) rzadziej była poddawana refleksji, jest złożona. Po części, powody dla których tak się stało wynikały ze specyfiki merytorycznego i organizacyjnego kontekstu ewaluacji, co uzasadniał M. Szałaj (2007). Autor zwrócił uwagę także na inne przesłanki, które mogą pomóc we wskazaniu przyczyn reorientowania się pomocy społecznej w stronę

---

³⁷ Wzrost zainteresowania skutecznością działań pomocy społecznej potwierdzają oceny działania pomocy społecznej dokonane przez S. Golinowską i I. Topińską (2002, s. 29), a także propozycje narzędzi do pomiaru skuteczności pracy socjalnej z indywidualnym przypadkiem oraz z rodziną autorstwa B. Szatur-Jaworskiej (Szatur-Jaworska, Godlewska, 2010), które zostały przygotowane przez B. Szatur-Jaworską na potrzeby pomocy społecznej już w połowie lat 90. XX w., które w tym okresie nie zostały szerzej wykorzystane.

³⁸ Pojęcie innowacji w sferze środków przyjęte za S. Nowakiem, 2009, s. 236.

³⁹ Przykładem instruktażu dotyczącego organizowania działania lokalnego jest podręcznik P. Domaradzkiego i J. Krzyszkowskiego na temat wsparcia dziecka w rodzinie i pieczy zastępczej (Domaradzki, Krzyszkowski, 2016), a także analizy asystentury rodziny w Gdyni (Szpunar red., 2011; Rudnik red., 2013) i propozycje metodyczne na temat asystentury (np. Krasiejko, 2016).

poszukiwania odpowiedzi, jak działać skutecznie, kosztem refleksji nad pytaniem, czym jest skuteczność jej działania. Do tych uwarunkowań możemy zaliczyć:

- zaangażowanie pomocy społecznej w realizację projektów finansowanych ze środków unijnych, które uruchomiło niepożądaną proces marginalizowania racji praktycznych, jako najważniejszej przesłanki określającej celowość prowadzenia badań ewaluacyjnych oraz ich charakter (Szałaj, 2007), z wyraźnym preferowaniem oczekiwań grantodawcy, co podwyższało ryzyko „pozornej” ewaluacji (Trawkowska, 2007a, Trawkowska, 2009b; Szatur-Jaworska, Godlewska, 2010, s. 186);
- w wyniku „organicznego” zespolenia ewaluacji ex-post⁴⁰ ze ściśle określonym przez przepisy działaniem” (Szałaj, 2007, s. 69), w polu działania pomocy społecznej i pracy socjalnej umocniona została refleksja nad działaniem dyrektywnym, proceduralnym, pomijająca zgromadzoną, praktyczną wiedzę o realnych podmiotach (klientach, podopiecznych i pracownikach oraz wolontariuszach instytucji wsparcia społecznego) oraz związkach między realnymi podmiotami, a realnymi praktykami;

Pytanie czym jest skuteczność pomocy społecznej otwiera niebezpieczną przestrzeń refleksji nad reorientacją działań pomocy społecznej. Podjęcie tej refleksji nieuchronnie prowadzi do uzmysłowienia konieczności poniesienia wielu nowych oraz kosztownych nakładów. **„Jeśli pomoc społeczna ma skutecznie wspierać klientów w odzyskiwaniu zdolności do samodzielnego radzenia sobie z trudnościami życiowymi, musi stworzyć warunki, by mogli się tego nauczyć, by zmieniła się przede wszystkim ich postawa wobec otaczającej rzeczywistości i wobec samych siebie”** (Faliszek, 2010, s. 150, podkreślenie autorki).

Podsumowując rozwój asystentury rodziny w Polsce w latach 1990–1999, należy podkreślić, iż w pomocy społecznej dostrzeżono stosunkowo wcześniej potrzebę nowych wzorów wsparcia osób w rodzinach oraz całych rodzin, uznawano potrzebę prowadzenia pracy socjalnej (z rodziną), pracowano nad formami wsparcia rodzin od połowy lat 90. XX w., zarówno w organizacjach pozarządowych, jak i w publicznej pomocy społecznej. Ale jak się wydaje, częściej wzory te realizowano niż je opisywano. Niekiedy starano się je opisać (Trawkowska, 2007b), częściej zrealizować, czego wyrazem były działania terapeutów oraz praktyka zatrudniania konsultantów w gminnych ośrodkach pomocy społecznej i zlecania im zadań specjalistycznego wsparcia rodzin (Liciński, 2013; Trawkowska red., 2011; Trawkowska, 2007b). W tym okresie wprowadzenie nowego wzoru wsparcia rodziny było testowane przez „elity” — kształtujące się w Polsce środowisko psychoterapeutów oraz środowisko konsultantów, obecne od lat 70. XX w. w pomocy społecznej⁴¹.

W kolejnych latach — od początku 2000 do końca 2011 r., zmiany prawne pobudzały poszukiwanie rozwiązań przede wszystkim w sferze instrumentarium pracy socjalnej i pomocy społecznej. Refleksja nad wartościami oraz związanymi z nimi celami pracy socjalnej i pomocy społecznej toczyła się przede wszystkim na poziomie lokalnych kursów (Granosik, 2016). Na drugim etapie przekształceń pomocy społecznej, w latach

⁴⁰ Jest to dominujący model ewaluacji w projektach socjalnych — D.G.

⁴¹ Pracownicy socjalni byli reprezentowani w tych środowiskach, co obserwowałam do 2000 r., prowadząc badania własne. Na temat środowiska konsultantów i jego przemian por. Trawkowska, 2011b.

2000–2011, indywidualni i zbiorowi aktorzy zakwestionowali nie tyle cele, odnoszące się do wsparcia rodzin, zawarte w ustawie o pomocy społecznej⁴², co przede wszystkim **sposoby ich osiągania**, stosowane przez instytucje wsparcia społecznego.

Jednakże zbiorowe inwestycje w zmiany sposobów osiągania celów spowodowały, w mojej ocenie, odwrotny efekt (efekt odwrócenia Boudona), stając się zaczynem refleksji nad istotą celów (wsparcia rodziny), a także pobudzały doprecyzowaniem tych celów w lokalnie proponowanych koncepcjach wsparcia rodziny. Niewątpliwie jednak na pogłębienie refleksji nad sposobami osiągania celów związanych ze wsparciem rodziny oraz — w pewnym stopniu — również rozwoju refleksji nad tym, czym jest (skuteczne) wsparcie rodziny, wpłynęła aktywność tej części środowiska zawodowego, która wykorzystwała szanse edukacyjne, jakie otworzyły się przed pracownikami socjalnymi w latach 1990–2011⁴³.

Od buntu „elit” do buntu „wiedzy”

Asystentura rodzinna (w modelu terapeutycznym)⁴⁴ jest innowacją normatywną⁴⁵ o charakterze endogennym (Sztompka, 2005, s. 234–241). W socjologii pojęcie innowacji normatywnej ma określone znaczenie (Merton, 2002⁴⁶, Nowak, 2009, Sztompka, 2002,

⁴² W omawianym okresie obowiązywały dwie ustawy o pomocy społecznej, z 1990 r. z 2004 r. Cele pomocy społecznej nie uległy zasadniczo zmianie, aż do włączenia pomocy społecznej w działania aktywizujące osoby zagrożone wykluczeniem społecznym, w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki w obszarze integracji społecznej, co nastąpiło od 2007 r. (Por. Miżejewski, 2011). Reintegracja społeczna, jako „praktyka zorientowana na ograniczenie problemu wykluczenia społecznego [...] zamiast represyjnego wymuszania postaw aktywnych skutkujących integracją promuje wzmocnianie jednostek przy wykorzystaniu usług reintegracyjnych. Formułowanie oczekiwań wobec klientów co do ich aktywności ekonomicznej poprzedzone jest tu pracą nad odbudowaniem ich związków z otoczeniem społecznym jako podstawą procesu życiowego usamodzielnienia. Rezultatem świadczonych usług powinno być wzmocnienie jednostek jako uczestników życia społecznego, ale także odbudowanie zdolności zatrudnieniowej. Co szczególnie istotne, mówimy tu o procesach powiązanych, ale nie tożsamy, a w ofercie instytucji oferujących usługi reintegracyjne powyższe dwie sfery wzmocnienia traktuje się jako równie ważne” (Karwacki, 2014, s. 231).

⁴³ Nie wszyscy pracownicy socjalni wykorzystali wiedzę i umiejętności zdobywane w trakcie studiów licencjackich, szkoleń zawodowych. K. Wódz (2007) krytycznie oceniła przygotowanie pracowników socjalnych w zakresie posiadanej wiedzy i umiejętności zawodowych. Także M. Łuczyńska (2013) ostrożnie wypowiadała się na temat pozytywnych zmian obserwowanych między 1988 a 2010 r. w zakresie profesjonalnej wiedzy i umiejętności pracowników socjalnych. Również D. Trawkowska (2012b) krytycznie oceniała stan środowiska zawodowego pracowników socjalnych.

⁴⁴ Ten rodzaj asystentury określamy jako model terapeutyczny, który charakteryzuje się intensywną i często długookresową pracą socjalną z elementami pracy socjalno-wychowawczej, socjalno-terapeutycznej i innej, w celu wykorzystania zasobów rodziny i środowiska zamieszkania do rozwiązania problemów jej członków (zdrowie, relacje społeczne, zmiana wzorów funkcjonowania systemu rodzinnego, kompetencje społeczne i zawodowe itp.) — za Raclaw, Trawkowska, 2018.

⁴⁵ Korzystam z definicji innowacji zawartej w rozszerzonej typologii anomicznego przystosowania Stefana Nowaka (2009).

⁴⁶ W przeprowadzonej analizie nie korzystam z definicji innowacji R. K. Mertona, z uwagi na jej zbyt wąski zakres.

2005). Piotr Sztompka (2002, s. 432) uważa, że innowacją normatywną może być „zainicjowanie nowego sposobu życia, stylu działania, codziennej praktyki, formy wyrażania się itp., które mogą przekształcić się w nowe reguły, wzory, normy czy wartości”. Proces ten rozpoczyna się buntem, podkreślał Sztompka (2005, s. 238). W terminologii Mertona bunt jest aktywnym typem dewiacyjnego przystosowania kwestionującego zarówno cele, jak i sposoby ich osiągania w danym systemie społecznym. Cele i prowadzące do nich środki są traktowane przez zbuntowanych jako nieprawomocne. Bunt, na co zwracał uwagę Merton „dotyczy autentycznej przemiany wartości, kiedy to bezpośrednio lub zastępcze doświadczenie frustracji prowadzi do całkowitego odrzucenia wartości uprzednio cenionych” (Merton, 2002, s. 221).

Asystentura rodziny w jej najwcześniejszym okresie rozwoju, w latach 90. była przejawem buntu „elit” (m. in. terapeutów, pracowników socjalnych i konsultantów w pomocy społecznej). Bunt „elit” miał jeszcze jeden ważny aspekt — odnosił się do obrony wartości rodziny i ochrony więzi rodzinnej, jako celów wsparcia rodzin przejawiających dysfunkcje opiekuńczo-wychowawcze, obecnych w dyskursie, ale często pomijanych w praktyce. W rezultacie prowadził/mógł doprowadzić⁴⁷ do zmiany sposobów osiągania celów w pomocy społecznej, w tym celów związanych z poprawą funkcjonowania rodzin. Jednakże marginalna pozycja zbuntowanych elit (psychoterapeutów i konsultantów, wśród których byli również pracownicy socjalni) w systemie pomocy społecznej sprawiła, że ich działania nie stanowiły zagrożenia dla standardowych praktyk wsparcia osób i rodzin, obecnych w tym systemie, aż do 1999 r., do „powiatyzacji”⁴⁸. Ochrona rodziny i ochrona więzi rodzinnych jako cele/wartości, nie wyznaczały powszechnie kierunków rozwoju pracy socjalnej w pomocy społecznej, a tym samym nie kształtowały praktyki pracy socjalnej, zwłaszcza w pierwszym okresie rozwoju asystentury rodziny, do końca 1999 r.

W następnych latach, asystentura rodziny stawała się wyrazem oddolnego „buntu wiedzy”⁴⁹ (Foucault, 1998, s. 21). Postawiona teza wymaga oczywiście szerszego uzasadnienia, na co nie ma miejsca w tym tekście. W mojej ocenie, środowisko pracowników pomocy społecznej oraz inne środowiska, które w tym czasie się formowały, np. superwizorzy, streetworkerzy, protestowały w ten sposób przeciw niedostrzeganiu w systemie pomocy społecznej rzeczywistych problemów rodzin, związanych z opieką i pomocą (przeciążenie opieką opiekunów dzieci i dorosłych osób niepełnosprawnych, opiekunów osób ciężko i przewlekłe chorych, rodziców zastępczych, w tym spokrewnionych, niewydolność opie-

---

⁴⁷ Konsultanci mogli potencjalnie doprowadzić do zmiany sposobów osiągania celów przez jednostki pomocy społecznej, w których byli zatrudnieni, co niekiedy miało miejsce — w mojej ocenie tak stało się w MOPS w Katowicach.

⁴⁸ Praktyka wsparcia rodzin była krytykowana na łamach „Problemów Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje” — por. m.in. teksty zawarte w PPS 13/14 2010 (Forum); PPS 19/2012 (Forum — kontynuacja) oraz „Problemy Polityki Społecznej” nr 35 (4)/2016.

⁴⁹ Pojęcia tego używam w znaczeniu nadanym mu przez M. Foucault: „Chodzi o bunt wiedzy. Nie tyle przeciwko treściom, metodom lub pojęciom jakiejś nauki, ile w pierwszym rzędzie przeciwko efektom centralistycznej władzy, związanej z instytucją i funkcjonowaniem zorganizowanego dyskursu naukowego w społeczeństwie takim, jak nasze [...]” Foucault (1998, s. 21). Szerzej na temat rozumienia wiedzy przez Foucaulta zob. Czyżewski 2013.

kuńczo-wychowawcza rodzin), utrzymywaniu działań pozornych w granicach systemu pomocy społecznej i ich kosztów moralnych⁵⁰, fasadowości działań projektowych. Źródła tego buntu wywodzą się z kształcenia do pracy socjalnej oraz z jej praktykowania, poddawane refleksji przede wszystkim w przestrzeni lokalnej (Granosik, 2016)⁵¹.

Zatem bunt pojawił się dwukrotnie wewnątrz publicznego systemu pomocy społecznej. Najwcześniejsze jego przejawy miały miejsce za sprawą eksperymentujących „elit” (1990–1999), które rozbudzały profesjonalną wyobraźnię. Uważam, że zainteresowanie zagadnieniem skuteczności pomocy społecznej i pracy socjalnej w polityce społecznej zainicjowało drugą falę buntu. Bunt „wiedzy”, oznaczał niezgodę części służb pomocy społecznej na pozorowanie działania oraz koszty społeczne takich praktyk. Bunt jako pełna dewiacja „oznacza odrzucenie obowiązujących procedur, z całym bagażem norm i wartości, ale zarazem zaproponowanie procedur alternatywnych: nowych sposobów życia realizujących nowe normy i nowe wartości” (Sztompka 2002, s. 282). Analizowane przypadki buntu „wiedzy”, zobrazowane w tym tekście projektami rudzkiej i gdyńskiej asystentury rodziny, można uznać za:

- „pełen” bunt („cicha” ale niepozorowana zmiana celów działania, przede wszystkim jednak zmiana prowadzących do ich realizacji środków),
- bunt reprezentantów stygmatyzowanej instytucji (pomocy społecznej) skierowany przeciwko jej piętnu (nieskuteczności),

Przedstawicielom „zbuntowanej wiedzy” towarzyszyła wizja przemiany wartości, wzorców i sposobów działania, co w odniesieniu do problemów opiekuńczo-wychowawczych i bezradności w prowadzeniu gospodarstwa domowego, prowadziło do konkretyzacji formy działania — w tym przypadku asystentury rodziny — oraz potraktowania jej jako ważnego elementu koncepcji wsparcia rodziny, nad którą deliberowano, w ramach przede wszystkim wewnętrznego dyskursu (Józefczyk, 2013, Łangowska, 2013). Warto podkreślić, iż koncepcja wsparcia rodziny, którą opracowywano w ośrodkach pomocy społecznej, była niejako rezultatem zakorzeniania nowych wzorów wsparcia rodzin w systemie organizacyjnym ośrodka. W ten sposób stała się ona pochodną refleksji nad funkcjonalną integracją wzorów praktyk wsparcia rodziny w lokalnej instytucji wsparcia, a niekiedy także refleksji podejmowanej szerzej, w ramach prac nad strategią rozwiązywania problemów społecz-

---

⁵⁰ Szereg zjawisk charakteryzujących kontekst opieki i pomocy nie wywołuje publicznej debaty. Należą do nich m.in. feminizacja zawodów pomocowych, strukturalne aspekty środowisk zawodowych, tworzenie koncepcji pracy socjalnej w środowiskach zamieszkania.

⁵¹ Pomijam w tym akapicie przyczyny, dla których nie podejmowano szerzej publicznego dyskursu nad trudnościami w rozwoju pracy socjalnej (z rodziną), a zwłaszcza, dlaczego publiczna pomoc społeczna broniła się przed dostrzeżeniem ich rangi. Uważam, że w gronie ekspertów — teoretyków i praktyków — powody te były dostatecznie szeroko i bardzo często dyskutowane. Kwestie te były dyskutowane na łamach np. „Problemów Polityki Społecznej”, w publikacjach serii wydawniczej „Problemy Pracy Socjalnej” Wydawnictwa Edukacyjnego Akapit w Toruniu, w licznych publikacjach wydanych przez Instytut Spraw Publicznych w Warszawie, w latach 2001–2018, w publikacjach pokonferencyjnych dokumentujących obrady dorocznych zjazdów Polskiego Stowarzyszenia Szkół Pracy Socjalnej i w innych publikacjach.

nych, przez zbiorowych aktorów, aktywnych w lokalnej (gminnej, powiatowej) przestrzeni wsparcia rodziny.

Asystentura rodziny była innowacją endogenną, odpowiedzią „na napięcia, naciśki, dysonanse pojawiające się wewnątrz systemu społecznego, w którym innowacja się rodzi” (Sztompka, 2002, s. 432). Zauważmy, że skoro odpowiedź na owe naciski nie były powszechne, to i bunt „wiedzy” musiał mieć charakter „wyspowy”, co potwierdziły badania przeprowadzone przez M. Rudnik (2010), a także sposób prezentacji nowej formy (asystentury rodziny) w publikacjach, stanowiących pokłosie „dobrych praktyk”. Przedstawione propozycje rozwiązań — lokalne wzory asystentury rodziny — miały zarówno grupowe sygnatury (logo konkretnych ośrodków pomocy społecznej), jak i autorskie inicjały (osoby te były rozpoznawalne nie tylko w swoich środowiskach (wśród praktyków oraz w środowisku naukowym), dając asystenturze „swoją twarz”.

Stefan Nowak, proponując autorską typologię sposobów anomicznego przystosowania, podkreślał: „Z perspektywy jednostki, odczuwającej w ważnej dla niej sferze życia nieadekwatność uznawanych celów i środków, pojawia się uczucie silnego napięcia, tworząc dla niej problem domagający się rozwiązania, lub — jak to określa Merton — pojawia się sytuacja, do której trzeba się jakoś przystosować” (Nowak, 2009, s. 235). Przystosowanie można analizować z perspektywy działających jednostek (ten wątek w rozważaniach pomijam) oraz z perspektywy systemu społecznego (systemu organizacyjnego). Przedmiotem dalszej analizy jest zakorzenienie asystentury w systemie organizacyjnym⁵². Adaptacja do nowej sytuacji miała, na przykładzie tych ośrodków, dwa wymiary. Ten pierwszy wymiar odnosił się do mentalności środowiskowej. Naruszone zostały **przekonania pracowników pomocy społecznej** dotyczące klientów pomocy społecznej, **wyobrażenia, czym jest praca socjalna, redefiniowano pojęcie własnego interesu, dostrzeżono ważnych partnerów (rodziny pełniące funkcję wzorów [układów odniesienia dla rodzin w procesach pracy socjalnej, innych specjalistów np. mediatorów, doradców, organizatorów społeczności lokalnej]**. Drugi wymiar odnosił się do struktury organizacyjnej. Została ona zmieniona, aby nowe wzory działań stawały się **rutynowymi praktykami w ośrodku pomocy społecznej**⁵³.

Propozycja S. Nowaka, rozszerzająca i uszczegółwiająca znaną propozycję typów anomicznego przystosowania R. K. Mertona⁵⁴, pozwala precyzyjnie ulokować asystenturę rodziny, powstałą po „powiatyzacji” (1999 r.), ale przed wejściem w życie uowr (2011 r.), realizowaną przez ośrodki pomocy społecznej, jako specyficzny rodzaj innowacji. Jest to „**innowacja w zakresie środków**”, która „polega na zastosowaniu nowego lub dotychczas

⁵² W jednostkach organizacyjnych pomocy społecznej [Jops] oraz w lokalnych systemach wsparcia dziecka i rodziny tworzonych przez Jops, które wdrażały pilotażowo własne projekty asystentury, tj. przez MOPS w Rudzie Śląskiej oraz MOPS w Gdyni

⁵³ Wymiar organizacyjny tej zmiany jest słabo rozpoznany w pracach naukowych na temat asystentury.

⁵⁴ Cztery typy dewiacji opisane przez R. K. Mertona zostały uzupełnione przez S. Nowaka (2009, s. 236), który przyjął założenie, że jednostka może zająć trojakią postawę względem tak celów, jak i środków: + kontynuacja uznania wobec wartości lub normy i dalsza jej realizacja w zachowaniach, — rezygnacja z danej wartości lub normy bez przyjęcia czegokolwiek na jej miejsce; +/- zastąpienie danej wartości lub normy inną.

nieaprobowanego środka na realizacji dawnego celu [w tym przypadku nieosiąganego z sukcesem celu — DG]. Nierzadko wchodzi to w konflikt z ważnymi normami kultury i osłabia istniejącą strukturę instytucjonalno-normatywną” (Nowak, 2009, s. 236). Ten typ innowacji narusza strukturę instytucjonalno-organizacyjną również w sferze wartości/celów, ale procesy prowadzące do dezintegracji normatywnej tej struktury toczą się wolniej i w ukryciu. Projekty asystentury rodziny, jakie zostały pilotażowo przeprowadzone przez ośrodki pomocy społecznej w Rudzie Śląskiej i w Gdyni do końca 2011 r., zawierały precyzyjnie i realistycznie określone cele wsparcia rodzin, które — w mojej ocenie — umożliwiały łączenie dwu „konkurencyjnych” wartości: ochronę więzi rodzinnej z ochroną podmiotów (ofiar przemocy, osób zależnych w rodzinie). Zatem i cel stawał się innowacyjny w pełni. Jednakże przedsiębiorczość pomocy społecznej wyrażała się w „walce” o zastosowaniu posiadanego instrumentarium (środków osiągania celów) do osiągnięcia tego nowego, w praktyce nie wyartykułowanego celu. Zauważmy, że zainteresowanie wdrażaniem roli asystenta do pomocy rodzinie miało miejsce w sytuacji, gdy: były trudności ze sprecyzowaniem i z operacjonalizacją celów pomocy społecznej i pracy socjalnej („konglomerat pozornie jawnych celów”) oraz akceptowano działania pozorne w pracy socjalnej i w pomocy społecznej (Trawkowska, 2007a), co jasno wynikało z diagnoz prowadzonych przez badaczy i ekspertów Instytutu Spraw Publicznych w Warszawie oraz z innych opracowań (Hryniewicz, 2006; Kwak red., 2006; Raclaw-Markowska red., 2005; Trawkowska, 2008b). W świetle wyników przytoczonych wyżej badań, cele deklarowane, ale nieosiągane przez większość instytucji wsparcia społecznego, dotyczyły: poprawy funkcjonowania rodzin z problemami opiekuńczo-wychowawczymi i prowadzenia gospodarstwa domowego, usamodzielnienia rodzin korzystających z pomocy społecznej, usamodzielnienia wychowanków domów dziecka/placówek socjalizacyjnych i rodzin zastępczych, wspierania rodzin zastępczych, uspołeczniania systemu pieczy zastępczej⁵⁵. Aby osiągnąć te cele, mające status celów strategicznych w lokalnych strategiach rozwiązywania problemów społecznych, pomoc społeczna „postawiła” na wykorzystanie środków, pozostawiając kontrowersje nad tymi celami poza publicznym dyskursem.

Poszukując uzasadnienia dla postawionych w tym tekście tez i hipotez, zwróciłam uwagę na rezultaty badań empirycznych nad dyskursami w pomocy społecznej i w pracy socjalnej, przeprowadzonych przez M. Granosika (Granosik, 2012, 2013, 2016). Odnosząc się do ich wyników, mogę przypuszczać, że na tym wczesnym etapie rozwoju asystentury, zarówno cele jak i środki stały się przedmiotem głównie dyskursu wewnętrznego, który „jest coraz silniej zdominowany przez zagadnienia techniczne, które nie mają dylematycznej struktury a jedynie proceduralną” (Granosik, 2016, s. 50; Granosik, 2012), stąd też dyskurs wewnętrzny miał/ma? charakter bardziej biurokratyczny niż profesjonalny⁵⁶. Udział pracowników socjalnych w dyskursie publicznym był bardzo ograniczony, z powodu braku reprezentacji tego środowiska zawodowego. Dyskurs zewnętrzny, który mógłby wnieść do dyskursu publicznego problematyczność celów i środków, w omawianym okre-

⁵⁵ Szerzej na temat uwarunkowań nieosiągania tych celów por. Raclaw, Trawkowska, 2015, s. 24–33.

⁵⁶ Podział dyskursów przytaczam za M. Granosikiem, 2013.

się dopiero się tworzył. Zdominowanie publicznego dyskursu zagadnieniem skuteczności pomocy społecznej i pracy socjalnej, sprzyjało eksponowaniu instrumentarium. Zwłaszcza brak dyskusji (dyskursów zewnętrznych) nad nowym głównym celem i jego możliwymi przekształceniami (nowy cel, przypomnijmy, polegał na opracowaniu skutecznych wzorów wsparcia rodzin, łączących perspektywę ochrony podmiotu z ochroną więzi rodzinnych), umacniał wpływy dyskursu publicznego na temat skuteczności pomocy społecznej i pracy socjalnej, na inne, niższe poziomy dyskursów i na pozostałe typy dyskursów, w tym na dyskurs ekspercki (Kamińska, 2013). Uwaga innowatorów skupiła się na środkach, prowadzących do osiągnięcia tego nowego celu: wykorzystano potencjał kontraktu socjalnego, potencjał pracy zespołowej oraz potencjał synergii metod i podejść (Kotlarska-Michalska, 2012), tworząc eklektyczne modele asystentury rodziny i współtworząc w ten sposób lokalne koncepcje pracy socjalnej z rodziną (Krasiejko, Ciczowska-Giedziun red., 2016; Miś, 2012), w niektórych miastach w Polsce.

Istotną cechą asystentury jako innowacji normatywnej w zakresie środków była, co podkreślałam przy definiowaniu „dobrych praktyk” w pomocy społecznej (Trawkowska, 2012a), jej dwuaspektowa innowacyjność — merytoryczna i organizacyjna.

Podsumowanie

Źródłem innowacji w zakresie środków była niezgoda środowiska pomocy społecznej⁵⁷ na bezradność beneficjentów wsparcia oraz na bezradność instytucji wsparcia, maskowaną administrowaniem problemami społecznymi oraz kontrolą i zarządzaniem rodziną (Raclaw, 2012; Karwacki, 2008). Niezgoda środowiska zawodowego pomocy społecznej na bezradność indywidualnych i instytucjonalnych podmiotów wsparcia, prowadziła do poddania w wątpliwość słuszności norm, które regulowały kontekst społeczny wsparcia rodzin (kontekst opieki i pomocy). Innowatorzy zakwestionowali zintegrowane kompleksy reguł kulturowych (procedury, instytucje i role), a także niektóre reguły podstawowych systemów aksjo-normatywnych (zwyczaj i moralność)⁵⁸, z wyłączeniem norm prawnych (uops, inne ustawy oraz akty prawne niższej rangi)⁵⁹. Umacniano normy zawodowe, tworząc własne kodeksy etyczne w ośrodkach pomocy społecznej⁶⁰, regulujące pracę socjalną, rozu-

⁵⁷ Pod pojęciem środowisko pomocy społecznej rozumiem różne środowiska zawodowe oraz środowiska kierownicze (Trawkowska, 2012b), a nawet grupy decydentów ulokowanych w samorządach gminnych, powiatowych, wojewódzkich, uprawnionych do kontroli Jops.

⁵⁸ Uważam, że endogenna asystentura rozwijająca się w publicznej pomocy społecznej do 2012 r. naruszała te właśnie elementy systemu aksjo-normatywnego (za P. Sztompką, 2002, s. 264–274).

⁵⁹ W mojej ocenie, rozwijająca się do końca 2011 r. asystentura rodziny nie kwestionowała, ale wykorzystywała prawo do osiągnięcia swoich celów, niedostrzeganych /niechętnie widzianych w systemie pomocy społecznej — na to zwrócili uwagę dyrektorzy śląskich ośrodków pomocy społecznej podczas przygotowywania do publikacji wystąpienia naukowych z cyklu konferencji organizowanych na Górnym Śląsku, zamieszczonych w tomie Trawkowska red., 2011.

⁶⁰ W Polsce Kodeks etyki zawodowej pracownika socjalnego nie jest obowiązujący, gdyż ma status projektu. Jego propozycja została przedłożona przez Polskie Towarzystwo pracowników socjalnych w 1998 r.

mianą jako profesjonalne, zorganizowane i celowe działanie o charakterze prospołecznym, oparte o specyficzne dla zawodu (pracownika socjalnego) metody i zasady (Wódz, 1998, s. 13), której beneficjentami są osoby w rodzinie i całe rodziny. W istocie praca socjalna (z osobą i z rodziną) jest kompleksem działań pomocowych, opiekuńczych, terapeutycznych, kulturalno-oświatowych oraz socjalnych (Szatur-Jaworska, 1995). Tę jej cechę starano się wykorzystać, w trosce o skuteczność działań, i różnorodność wzorów wsparcia.

Praca socjalna poddana jest silnej regulacji ze strony norm prawnych, organizacyjnych, zawodowych (reguły postępowania istotne dla metody/modelu/podejścia oraz zasady etyczne). Ale wpływ na jej kondycję mają również normy przekazywane tradycją kształcenia i działania (Łuczyńska, 2013), a także środowiskowe nawyki (Trawkowska, 2012b) oraz postawy wobec innowacji⁶¹. Normy te obowiązują w niepewnej rzeczywistości społecznej, pełnej rozmaitych wyzwań dla zawodów pomocowych (Wódz, 2007).

Endogenna asystentura była w opozycji do „myślenia instytucji” (Douglas, 2011) — zmian wymagały zasady klasyfikowania klientów, należało zespołowo wypracować narzędzia diagnostyczne i ewaluacyjne, przemyśleć „ścieżki” usamodzielniania itd. Była również w opozycji do „myślenia ludzi instytucji” (norm zwyczajowych środowiska zawodowego), co jednoznacznie wynikało z badań (Rymsza red., 2011, Rymsza red., 2012, Dudkiewicz red., 2011; Dudkiewicz red., 2013; Granosik, 2016).

Wczesna asystentura realizowana w ośrodkach pomocy społecznej w latach 2000–2011, była innowacją normatywną skierowaną na wykorzystanie posiadanych, a niedostrzeganych lub wręcz zbiorowo ignorowanych możliwości działania, zasobów potencjału społecznego lokalnego środowiska (Kaźmierczak red., 2007) oraz kapitałów ludzkich, społecznych, organizacyjnych. Ale jak się wydaje, już wówczas, jej rozwój sprzyjał ugruntowaniu efektu Mateusza w pomocy społecznej (Kowalczyk, 2012), ujawniając i podtrzymując dystanse między bogatymi, a ubogimi w kapitał ludzki, i społeczny ośrodkami pomocy społecznej oraz środowiskiem ich działania.

Bibliografia

- Andrzejewski, M. (2011). Rozważania o tożsamości zastępczego rodzicielstwa (i kilku drobniejszych sprawach). W: D. Trawkowska (red.), *Pomoc społeczna wobec rodzin. Interdyscyplinarne rozważania o publicznej trosce o dziecko i rodzinę*. (165–192). Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- van Berkel, R. (2017). *State of the art in frontline studies of welfare-to-work: A literature review*. W: R. van Berkel, D. Caswell, P. Kupka i F. Larsen (red.), *Frontline delivery of welfare-to-work policies in Europe: Activating the unemployed*. (12–35). London: Routledge.
- Biernat, T., Karwacki, A. (2011). *Aktywna polityka społeczna i profesjonalna praca socjalna w województwie kujawsko-pomorskim. Raport z badań*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne.
- Boudon, R. (2008). *Efekt odwrócenia. Niezamierzone skutki działań społecznych*. Warszawa: Oficyna Naukowa.

⁶¹ Por. artykuł J. Przeperskiego w tym tomie.

- Czechowska-Bieluga, M. (2017). *Diagnoza, praca socjalna, zmiana*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Czyżewski, M. (2013). W kręgu społecznej pedagogii. *Societas/Communitas „Pedagogizacja życia społecznego”* pod red. M. Czyżewskiego, E. Marynowicz-Hetki i G. Woronieckiej, 2(16), 45–75.
- Douglas, M. (2011). *Jak myślą instytucje*. Tłum. O. Siara, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Domaradzki, P., Krzyszkowski, J. (2016). *Wsparcie dziecka w rodzinie i pieczy zastępczej. Ujęcie praktyczne*. Łódź: WUŁ.
- Dubois, B., Miley, K. K. (1998). *Praca socjalna. Zawód który dodaje sił, tom 1*. BPS. Katowice: Wydawnictwo Interart.
- Dziedzic, G., Polczyk, D. (2010). Dobre praktyki realizowane przez Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej w Rudzie Śląskiej. W: *Dobre praktyki w projektach realizowanych przez instytucje pomocy i integracji społecznej województwa śląskiego w ramach Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki, współfinansowane z Europejskiego Funduszu Społecznego*. ROPS Katowice.
- Faliszek, K. (2010). Uwagi do dyskusji o skuteczności pomocy społecznej. *Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje*, 13/14, 149–155.
- Foucault, M. (1998). *Trzeba bronić społeczeństwa. Wykłady w College de France, 1976*, przeł. M. Kowalska. Warszawa: Wydawnictwo KR.
- Golinowska, S., Topińska, I. (2002). *Pomoc społeczna — zmiany i warunki skutecznego działania*, Warszawa: Case — Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych.
- Granosik, M. (2012). „Mówię jak jest, robię, co mi każą” o interpretacyjnym rozdarciu współczesnego pracownika socjalnego. W: M. Rymsha (red.), *Pracownicy socjalni i praca socjalna w Polsce. Między służbą społeczną a urzędem*. (187–201). Warszawa: ISP.
- Granosik, M. (2013). Pogranicza pedagogizacji — refleksje o wielowymiarowości procesów instytucjonalizacji na przykładzie pracy socjalnej. *Societas/Communitas „Pedagogizacja życia społecznego”* pod red. M. Czyżewskiego, E. Marynowicz-Hetki i G. Woronieckiej, 2(16), 99–118.
- Granosik, M. (2016). Standaryzowanie pracy socjalnej (społecznej) w perspektywie krytycznej — w stronę niestandardowego refleksyjnego działania profesjonalnego. *„Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Sectio J Paedagogia-Psychologia*, XXI, 39–52.
- Grudzińska, E., Lewicka-Zelent, A. (2015). *Kompetencje mediacyjne w profesji pracownika socjalnego*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Hryniewicz, J. (red.) (2001). *Decentralizacja funkcji społecznych państwa*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Hryniewicz, J. (2001a). Wprowadzenie. W: J. Hryniewicz (red.), *Decentralizacja funkcji społecznych państwa*. (5–13). Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Hryniewicz A., Lipke H., *Strategie rozwiązywania problemów społecznych — synteza z badań*. W: Grewiński M., Karwacki A. (red.), *Strategie w polityce społecznej*, MCPS Warszawa, 2009, s. 270–296.

- Hryniewicz, J. (2001b). Podsumowanie. W: J. Hryniewicz (red.), *Decentralizacja funkcji społecznych państwa*. (177–212). Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Hryniewicz, J. (2006). *Odrzuceni. Analiza procesu umieszczania dzieci w placówkach opieki*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Józefczyk, J. (2011). Perspektywy rozwoju pracy socjalnej w Miejskim Ośrodku Pomocy Społecznej w Gdyni. W: M. Szpunar (red.), *Asystentura rodziny, analiza efektywności specjalizacji pracy socjalnej w ramach projektu systemowego MOPS w Gdyni „Rodzina bliżej siebie”*. Gdynia: MOPS w Gdyni.
- Józefczyk, J. (2013). „Rodzina bliżej siebie” — refleksja o projektowym zarządzaniu i istocie projektu. W: M. Rudnik (red.), *Rodzina bliżej siebie, czas przemian gdyńskiej pomocy społecznej i nowatorskich inwestycji w człowieka*. Gdynia: MOPS w Gdyni.
- Kaczmarek, M. (2012). *Kiedy pomagać, kiedy interweniować? Wydarzenia, komentarze, rekomendacje*, MCPS Warszawa.
- Kamińska, I. (2013). Dyskurs ekspercki w pomocy społecznej na tle pedagogizacji medialnej. *Societas/Communitas „Pedagogizacja życia społecznego”* pod red. M. Czyżewskiego, E. Marynowicz-Hetki i G. Woronieckiej, 2(16), 205–224.
- Kanios, A. (2016). *Praca socjalna z rodziną problemową. Perspektywa metodyczna*. Kraków: Wydawnictwo Impuls.
- Karwacki, A. (2008). Aktywizacja „Rzeczypospolitej obcych” — o współczesnych podziałach, włączaniu i wyłączeniu. W: A. Karwacki, H. Kaszyński (red.), *Polityka aktywizacji w Polsce*. (19–45). Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Karwacki, A. (2014). Usługi reintegracji społecznej. Istota, procedury, problemy. W: A. Karwacki, T. Kaźmierczak, M. Rymśza, *Reintegracja. Aktywna polityka społeczna w praktyce*. (229–260). Warszawa: ISP.
- Kaźmierczak, T. (2006). *Praca socjalna. Między upośledzeniem a obywatelnością*. BPS, Katowice: „Śląsk” Wydawnictwo Naukowe.
- Kaźmierczak, T. (red.) (2007). *Zmiana w społeczności lokalnej. Szkice o kapitale społecznym w praktyce społecznej i nie tylko*. Warszawa: ISP.
- Kaźmierczak, T. (2016). O kontrakcie socjalnym i reformie aktywnej integracji, czyli jak pomoc społeczna (znów) obroniła się przed zmianą. Refleksja rocznicowa. *Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje*, 35(4), 75–92.
- Kornaszewska-Polak, M. (red.) (2016). *Asystentura rodziny. Teoria, praktyka, badania*. Sosnowiec: Oficyna Wydawnicza „Humanitas”.
- Kotlarska-Michalska, A. (2012) Modele pracy socjalnej z rodziną. W: A. Żukiewicz (red.), *Praca socjalna w służbie ludziom*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- Kowalczyk, B. (2012). System pomocy społecznej po 20 latach — kierunki i ocena zmian. *Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje*, 19, 151–162.
- Krasiejko, I. (2010). *Metodyka działania asystenta rodziny. Podejście Skoncentrowane na Rozwiązaniach w pracy socjalnej*. Katowice: „Śląsk” sp. z o.o. Wydawnictwo Naukowe.
- Krasiejko, I. (2013). *Zawód asystenta rodziny w procesie profesjonalizacji. Wstęp do teorii i praktyki nowej profesji społecznej*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.

- Krasiejko, I. (2016). *Asystentura rodziny. Rekomendacje metodyczne i organizacyjne*, Warszawa: MPiPS.
- Krasiejko, I., Ciczowska-Giedziun, M. (red.) (2016), *Praca socjalno-wychowawcza z rodziną w ujęciu wybranych koncepcji. Analiza metodycznego działania z osobami potrzebującymi pomocy*, Warszawa: IRSS, Ex Libris Pracownika Socjalnego.
- Krasiejko, I., Świtek, T. (2015). Między wsparciem a kontrolą — różne rozumienie roli asystentów rodziny. W: T. Biernat, J. A. Malinowski, K. M., Wasilewska-Ostrowska (red.), *Rodzina w pracy socjalnej — aktualne wyzwania i rozwiązania*. (275–296). Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- Krzyszczkowski, J. (2005). *Między państwem opiekuńczym a opiekuńczym społeczeństwem. Determinanty funkcjonowania środowiskowej pomocy społecznej na poziomie lokalnym*. Łódź: Wydawnictwo UŁ.
- Kwak, A. (red.) (2006). *Z opieki zastępczej w dorosłe życie. Założenia a rzeczywistość*. Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Liciński, M. (2016), *Asysta rodzinna*. Projekt realizowany od czerwca 2005 do marca 2008 roku w ramach PIW EQUAL, za I. Krasiejko, *Asystentura rodziny. Rekomendacje metodyczne i organizacyjne*. MR, PiPS, Warszawa.
- Łangowska, K. (2010). Asystent rodziny jako nowa metoda pracy pomocy społecznej w Polsce. W: M. Szpunar (red.), *Asystentura rodziny — nowatorska metoda pomocy społecznej w Polsce*, MOPS, Gdynia.
- Łangowska, K. (2013). Intensywna Praca Socjalna — nowa jakość wsparcia rodzin. W: M. Rudnik (red.), *Rodzina bliżej siebie, czas przemian gdyńskiej pomocy społecznej i nowatorskich inwestycji w człowieka*, Gdynia: MOPS w Gdyni.
- Łuczyńska, M. (2013). *Pracownicy socjalni w procesie profesjonalizacji*. Warszawa: ISP.
- Matyjas, B., Porąbaniec, M. (red.) (2008), *W drodze ku profesjonalizacji zawodu pracownika socjalnego*. Kielce: Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej.
- Merton, R. K. (2002). *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*. Tłum. E. Morawska i J. Wertenstein-Żuławski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Miller, A., Łangowska, K. (2013). Analiza kontekstowa wskaźników projektu „Rodzina bliżej siebie” i jego ewolucji na przestrzeni sześciu lat realizacji. W: M. Rudnik (red.), *Rodzina bliżej siebie, czas przemian gdyńskiej pomocy społecznej i nowatorskich inwestycji w człowieka*. (45–79). Gdynia: MOPS w Gdyni.
- Miś, L. (2012). Pytanie o cud. Problemy społeczne i praca socjalna, *Zeszyty Pracy Socjalnej*, 17, Kraków: Wydawnictwo Nomos.
- Miżejewski, C. (2011). Skuteczność i przeciwnskuteczność Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki w obszarze integracji społecznej. W: M. Grewiński, J. Krzyszczkowski (red.), *Współczesne tendencje w pomocy społecznej i w pracy socjalnej*. (110–117). MCPS Warszawa.
- Niesporek, A., Wódz, K. (red.) (1999), *Praca socjalna w Polsce. Badania, kształcenie, potrzeby praktyki. Materiały z VIII Zjazdu Polskiego Stowarzyszenia Szkół Pracy Socjalnej w Katowicach*. Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.

- Niesporek, A., Szarfenberg, R. (2011). Rodziny z dziećmi, ze szczególnym uwzględnieniem rodzin w których występuje przemoc. W: R. Szarfenberg (red.), *Krajowy Raport Badawczy. Pomoc i integracja społeczna wobec wybranych grup — diagnoza standaryzacji usług i modeli instytucji*. 193–271. Warszawa: WRZOS.
- Nowak, S. (2009). Społeczeństwo polskie czasu kryzysu-w świetle teorii anomii. W: S. Nowak, *O Polsce i Polakach. Prace rozproszone 1958–1989 zebrał A. Sulek*. 231–246. Warszawa: Wydawnictwo UW.
- Owczaruk, I. (2008). *Odzyskać dziecko. Poradnik dla rodziców i pracowników pomocy społecznej*. Warszawa: Ośrodek Pracy z Rodziną „Reintegracja”.
- Pawlas-Czyż, S. (2019). Działania interpersonalne w praktyce bezpośredniej na przykładzie onkologicznej pracy socjalnej. W: K. Frysztacki (red.), *Praca socjalna. 30 wykładów*. 380–399. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN SA.
- Raław-Markowska, M. (red.) (2005)/ *Pomoc dzieciom i rodzinie w środowisku lokalnym. Debata o nowym systemie*. Warszawa: ISP.
- Raław, M. (2012). Zmiany w pracy socjalnej z rodziną — w stronę kontroli stylu życia i zarządzania marginalizacją. W: M. Rymsha (red.), *Pracownicy socjalni i praca socjalna w Polsce. Między służbą społeczną a urzędem*. (227–244). Warszawa: ISP.
- Raław, M. (2015) Kwestia opieki nad osobami starszymi a zaufanie społeczne. W: E. Giermanowska, M. Raław, M. Rymsha (red.), *Kwestia społeczna u progu XXI wieku. Księga jubileuszowa dla profesor Józefiny Hryniewicz*. (312–328). Warszawa: Wydawnictwa UW.
- Raław, M. (2016). Biurokracja emocjonalna, czyli co wniosło do współczesnej pomocy społecznej „wejście” i „wyjście” opieki zastępczej. *Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje*, 35(4), 93–108.
- Raław, M. (2017). *Zinstrumentalizowane rodzicielstwo. Rodziny zastępcze — między usługą a odruchem serca. Perspektywa socjologiczna*. Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- Raław, M., Trawkowska, D. (2015). Zależność od szlaku — społeczne i prawne konteksty uchwalania ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. *Praca Socjalna*, 2, 58–69.
- Raław, M., Trawkowska, D. (czerwiec 2018). *Integracja asystentury i pracy socjalnej oraz koncepcja pracy socjalnej w CUS*. Ekspertyza przygotowana dla Kancelarii Prezydenta RP, maszynopis w posiadaniu auterek.
- Rudnik, M. (red.) (2013). *Rodzina bliżej siebie, czas przemian gdyńskiej pomocy społecznej i nowatorskich inwestycji w człowieka*, Gdynia: MOPS w Gdyni.
- Rudnik, M. (2010). Asystentura rodzin realizowana w ośrodkach pomocy społecznej w Polsce. W: M. Szpunar (red.), *Asystentura rodziny — nowatorska metoda pomocy społecznej w Polsce*. (31–47). Gdynia: MOPS w Gdyni.
- Rymsha, M. (2002). Praca socjalna i pracownicy socjalni po reformie samorządowej z 1999 roku. W: K. Frysztacki, K. Piątek (red.), *Wielowymiarowość pracy socjalnej*. (99–110). Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- Rymsha, M. (2011a). Reformowanie systemu opieki zastępczej w Polsce: od konsensu do konfrontacji. W: D. Trawkowska (red.), *Pomoc społeczna wobec rodzin. Interdyscypli-*

- narne rozważania o publicznej trosce o dziecko i rodzinę.* (123–144). Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- Rymsza, M. (2011b). Pomoc społeczna i praca socjalna w Polsce: perspektywy i bariery rozwoju. W: M. Grewiński, J. Krzyszkowski, red., *Współczesne tendencje w pomocy społecznej i w pracy socjalnej.* (32–41). Warszawa: MCPS w Warszawie.
- Rymsza, M. (red.) (2012). *Pracownicy socjalni i praca socjalna w Polsce. Między służbą społeczną a urzędem.* Warszawa: ISP.
- Rymsza, M. (2013). *Aktywizacja w polityce społecznej. W stronę rekonstrukcji europejskich welfare states?* Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Rymsza, M. (2014). *Praca środowiskowa — od tradycji do teraźniejszości.* W: M. Rymsza (red.), *Praca środowiskowa w Polsce — tradycja i teraźniejszość.* (7–21). Warszawa: ISP.
- Supińska, J. (1999). Wartości uwikłane. W: J. Auleytner i J. Danecki (red.), *Teoretyczne Problemy nauki o polityce społecznej, Materiały z konferencji w Warszawie 27–29 XI 1997 roku.* Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Szałaj, M. (2007). Mechanizmy doboru kryteriów ewaluacyjnych w ewaluacji ex-post. W: A. Habor (red.), *Ewaluacja ex-post — teoria i praktyka badawcza.* (59–74). Warszawa: PARPA.
- Szpunar, M. (red.) (2010). *Asystentura rodziny — nowatorska metoda pomocy społecznej w Polsce.* Gdynia: MOPS w Gdyni.
- Szpunar, M. (red.) (2011). *Asystentura rodziny, analiza efektywności specjalizacji pracy socjalnej w ramach projektu systemowego MOPS w Gdyni „Rodzina bliżej siebie”.* Gdynia: MOPS w Gdyni.
- Szatur-Jaworska, B. (1995). Teoretyczne podstawy pracy socjalnej. W: T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna. Człowiek w zmieniającym się świecie.* Warszawa: Wydawnictwo „Żak”.
- Szatur-Jaworska, B., Godlewska J. (2010). *Ewaluacja w pracy z indywidualnym przypadkiem.* W: B. Szatur-Jaworska (red.), *Ewaluacja w służbach społecznych.* (183–197). Warszawa: MCPS w Warszawie.
- Szmagalski J. (2016). Perspektywy pracy socjalnej. Czy pora zacząć się bać? *Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje*, 35(4), 129–141.
- Szmagalski, J. (2016). *Jedna czy wiele? Rozwój koncepcji pracy socjalnej na świecie.* Warszawa: Wydawnictwo IRSS, seria Ex Libris Pracownika Socjalnego.
- Sztompka, P. (2002). *Socjologia. Analiza społeczeństwa.* Kraków: Wydawnictwo „Znak”.
- Sztompka, P. (2005). *Socjologia zmian społecznych.* Przekł. J. Konieczny. Kraków: Wydawnictwo „Znak”.
- Trawkowska, D. (2005). Pomoc społeczna i jej pracownicy wobec problemów pracy socjalnej z rodzinami zastępczymi. W: M. Raclaw-Markowska (red.), *Pomoc dzieciom i rodzinie w środowisku lokalnym. Debata o nowym systemie.* (145–162). Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- Trawkowska, D. (2006). *Portret współczesnego pracownika socjalnego. Studium socjologiczne.* Katowice: BPS, Wydawnictwo „Śląsk”.

- Trawkowska, D. (2007a). Działania pozorne w pomocy społecznej — przypadek (i przypadłość) pracy socjalnej. *Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje*, 10, 131–149.
- Trawkowska, D. (2007b). W poszukiwaniu skutecznego modelu pracy socjalnej z „bezrobotnymi klientami” pomocy społecznej. W: J. Staręga-Piasek (red.), *Ekonomia społeczna. Perspektywa rynku pracy i pomocy społecznej*. (102–145). Warszawa: Wydawnictwo IRSS, seria Ex Libris Pracownika Socjalnego.
- Trawkowska, D. (2008a). „Swoi” czy „obcy”? Praca socjalna i pracownicy socjalni wobec problemów reintegracji rodzin. W: A. Karwacki, H. Kaszyński (red.), *Polityka aktywizacji w Polsce. Nowy paradygmat zmiany społecznej czy działania pozorne?* (165–185). Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK.
- Trawkowska, D. (2008b). Studia niepowodzeń pracy socjalnej z rodziną w pomocy społecznej (J. Hryniewicz „Odrzuceni. Analiza procesu umieszczania dzieci w placówkach opieki”, A. Kwak red. „Z opieki zastępczej w dorosłe życie. Założenia a rzeczywistość”). *Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje*, 11, 221–242.
- Trawkowska, D. (2009a). Sukcesy i trudności w tworzeniu systemu wsparcia dla dzieci i rodzin w Rudzie Śląskiej (część pierwsza). *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 10, 29–40.
- Trawkowska, D. (2009b). Działania pozorne w ośrodkach pomocy społecznej — przyczyny i skutki. *Praca Socjalna*, 1, 3–25.
- Trawkowska, D. (2009). Praca socjalna w lokalnych strategiach rozwiązywania problemów społecznych — refleksje z obserwowania praktyki. W: M. Grewiński, A. Karwacki (red.), *Strategie w polityce społecznej*. (297–311). Warszawa: MCPS w Warszawie.
- Trawkowska, D. (2010a). Sukcesy i trudności w tworzeniu systemu wsparcia dla dzieci i rodzin w Rudzie Śląskiej (część druga), *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 1, 45–46.
- Trawkowska, D. (2010). Bariery w rozwoju pracy socjalnej perspektywie systemowej. Przykład pracy socjalnej z rodziną. W: A. Kotlarska-Michalska (red.), „Zalety i wady życia w rodzinie i poza rodziną”. *Roczniki Socjologii Rodziny. Studia socjologiczne oraz interdyscyplinarne*. XX (2010), 185–208. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Trawkowska, D. (2011a). Czy pomoc społeczna diagnozuje problemy opiekuńczo-wychowawcze w rodzinach? Problemy z diagnozą problemów. W: A. Żukiewicz (red.), *Rodzicielstwo zastępcze w perspektywie teoretycznej i praktycznej*. (35–45) Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit .
- Trawkowska, D. (2011b). Doradca i terapeuta czy badacz i strateg? Rola zawodowe konsultantów w lokalnych systemach wsparcia rodzin wieloprotymowych — na przykładzie górnośląskich konsultantów zatrudnionych w pomocy społecznej. W: D. Trawkowska (red.), *Pomoc społeczna wobec rodzin. Interdyscyplinarne rozważania o publicznej trosce o dziecko i rodzinę*. (291–313). Toruń: Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- Trawkowska, D. (2011c). Niewidoczna czy nieistniejąca? Rola pracy zespołowej w rozwiązywaniu problemu bezdomności. W: *Forum. O bezdomności bez leku*. (187–200). Gdańsk: Pomorskie Forum na Rzecz Wychodzenia z Bezdomności.
- Trawkowska, D. (2012a). Koncepcje i wyznaczniki dobrych praktyk w pomocy społecznej. W: A. Bartoszek, K. Czekaj, K. Faliszek, A. Niesporek., D. Trawkowska, *Instytucje wsparcia*

- a monitoring problemów społecznych w Katowicach — Księga Dobrych Praktyk.* (18–31). Katowice Wydawnictwo Elamed we współpracy z UM Katowice i Wydawnictwo UŚ.
- Trawkowska, D. (2012b). Pracownicy socjalni jako środowisko zawodowe. Portret czy portrety pracowników socjalnych? W: M. Rymśza (red.), *Pracownicy socjalni i praca socjalna w Polsce. Między służbą społeczną a urzędem.* (141–154). Warszawa: ISP.
- Trawkowska, D. (2013). Empowerment — idea, koncepcje i praktyka w pracy socjalnej. *Empowerment*, 2, 37–54.
- Trawkowska, D. (2013/20140). Czym jest polska praca socjalna z rodziną?, *Trzeci Sektor* Numer specjalny 2013/2014 [*Jak wspierać rodzinę? Perspektywa organizacji, perspektywa administracji, dobro wspólne*].
- Warzywoda-Kruszyńska, W., Krzyszkowski, J. (red.) (1999). *Kształcenie pracowników socjalnych w przeddzień rozszerzenia Unii Europejskiej.* Łódź: Katedra Socjologii Ogólnej UŁ.
- Weber, M. (1985). Obiektywność poznania w naukach społecznych. W: *Problemy socjologii wiedzy.* (45–100). Wybór: A. Chmielecki, S. Czerniak, J. Niżnik, S. Rainko, tłum. M. Skwieciński, Warszawa: PWN.
- Wódz, K. (1998). *Praca socjalna w środowisku zamieszkania.* Katowice: BPS, „Śląsk” Wydawnictwo Naukowe.
- Wódz, K. (2007). Praca socjalna w Polsce. Znaki zapytania, dylematy kształcenia, perspektywy rozwoju zawodu. Głos w dyskusji. W: K. Piątek, A. Karwacki (red.), *Aktywna polityka społeczna z perspektywy Europy socjalnej.* (447–454). Toruń: BPS, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit.
- Zaborowska, A. (2017). Asystentura rodziny — społeczny i instytucjonalny kontekst zawodu w opinii asystentów rodzin. *Problemy Polityki Społecznej. Studia i Dyskusje*, 38(3), 117–128.
- Żukiewicz, A. (red.) (2011). *Asystent rodzinny. Nowy zawód i nowa usługa w systemie wsparcia rodzin. Od opieki i pomocy do wsparcia.* Kraków: Oficyna Wydawnicza Impuls.

Dokumenty urzędowe

Informacja Rady Ministrów o realizacji w roku 2012 ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, MRiPS, Warszawa 2013.

Akty prawne

- Ustawa o pomocy społecznej z dnia 29 listopada 1990 r., Dz. U. z 1993 r., poz. 60 z późn. zm.
- Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r., Dz. U. Nr 175, poz. 1362 z późn. zm.
- Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z dnia 29 lipca 2005 r., Dz. U. z 2005 r. Nr 180, poz. 1493 ze zm.
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, Dz. U. z 2013 r., poz. 182, z późn. zm.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, Dz. U. z 2011 r. Nr 149, poz. 887.